

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

ЗАВРШНИ РАД

Устанци у Царству у XI веку

Ментор:

доц. др Лариса Вилимоновић

Студент:

Душан Тошић ИС 12/48

Београд, 2021.

Списак скраћеница.....	3
Предговор	5
Опште одлике устанака у Царству	10
Принцип царске власти	10
Карактеристике устаниака	12
Народни устанци.....	15
Стање у Царству крајем X и почетком XI века.....	17
Учвршћивање цара Василија II на престолу	17
Устанак Кометопула и обрачун са Самуилом и Самуиловим наследницима.....	19
Организација освојених територија	22
Стање у Царству након смрти цара Василија II.....	24
Владавина Пафлагонаца и устанак у Цариграду	24
Одметништво Стефана Војислава и устанак Петра Одељана	27
Устанци Георгија Манијакиса и Лава Торникиса.....	30
Криза Царства и изналажење решења.....	34
Крај Македонске династије.....	34
Устанци у Тесалији и Македонији	35
Устанци у периоду 1076-1079. Године	37
Устанак Комнина	40
Обнова моћи Царства	43
Закључак	45
Библиографија.....	47

Списак скраћеница

Извори:

<i>Chronographia</i>	<i>Michael Psellus: Chronographia</i> , trans. E.R.A. Sewter, New Haven 1953.
<i>GRS I</i>	<i>Gesta Regum Sclavorum I</i> , ed. D. Kunčer, Beograd 2009.
<i>GRS II</i>	T. Živković, <i>Gesta Regum Sclavorum II</i> , Beograd 2009.
<i>Histoire</i>	<i>Patrologia Orientalis Vol. 23 – Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq</i> , trad. J. Kratchkovsky & A. Vasiliev, Paris 1932.
<i>Ljetopis</i>	<i>Ljetopis Popa Dukljanina</i> , ed. V. Mošin, Zagreb 1950.
<i>Synopsis</i>	<i>John Skylitzes – Synopsis of Byzantine History (811-1057)</i> , trans. J. Wortley, Cambridge 2012.
<i>The Alexiad</i>	<i>Anna Comnena: The Alexiad</i> , trans. E.R.A. Sewter, London 2003.
<i>The Deeds of Robert Guiscard</i>	<i>The Deeds of Robert Guiscard</i> , trans. by G.A. Loud, Palermo 1963.
<i>ВИНЈ III</i>	<i>Византијски извори за историју народа Југославије III</i> , уред. Г. Острогорски – Ф. Баришић, Београд 1966.

Литература:

Cheynet, <i>Pouvoir</i>	J.-Cl. Cheynet, <i>Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)</i> , Paris 1996.
Kaldellis, <i>Streams of Gold</i>	A. Kaldellis, <i>Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium (955</i>

Stephenson, *Balkan Frontier*

AD to the First Crusade), Oxford 2017.

P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans 900-1204*, Cambridge 2000.

Предговор

Рад је посвећен устанцима у Царству на Балканском полуострву, у периоду XI века, односно од ступања цара Василија II (976–1025) на престо и све до доласка цара Алексија I (1081–1118) на власт. Акценат је стављен на узроке, поводе и последице устанака који су се издигли против царске власти и допринели опадању моћи Царства.

Први део рада посвећен је самом поимању царске власти и приликама у Византијском царству уочи ступања цара Василија II на престо. У Царству је у периоду с краја X и почетка XI века дошло до знатних територијалних проширења, током чега су освојени народи, пре свега Словенског карактера, потчињени царској администрацији и који су у периодима кризе централне власти током читавог XI века чинили елемент склон побуни. Са друге стране, угледне породице византијског друштва и њихови експоненти који су заузимали високе положаје у држави су такође с времена на време узурпирали царску власт и тиме доводили до грађанских ратова у периоду с краја X и током XI века, и тиме активно умањили способност царске власти да се посвети обрачуна са спољашњим непријатељима. Такође, нови непосредни суседи Царства су од половине XI века у успону и користе немире против царске власти како би се проширили на рачун Византије. Главни део рада посвећен је односима између владајућих царева и побуњеника, као и односима актуелне политике владајућих сегмената римског друштва који су имала удела у питању око наименовања новог владара.

Рад је писан на основу објављених извора, уз употребу релевантне литературе. За период X–XI века сачувани су значајни савремени извори, *Анали Јахје Антиохијског*, *Кратка историја* Јована Скилице и *Хронографија* Михаила Псела. Такође, извори битног помена су и *Историја* Лава Ђакона, *Похвално слово св. Фотију Тесалијском* анонимног аутора, *Житије св. Никона Метаноита* анонимног аутора, *Чуда св. Димитрија Солунског* Јована Ставрикија, Скиличин Настављач, *Стратегикон* и *Савети цару* Кекавмена, *Историја* Михаила Аталијата, *Грађа за историју* Нићифора Вријенија, *Хроника* Јована Зонаре, *Алексијада* Ане Комнин, *Летопис Попа Дукљанина* архиепископа Рудгера и *Дела Роберта Гвискарда* Виљема Апулијског. (јер су...допуна ових?)

Јахја Антиохијски је хришћански писац арапског порекла, који је у периоду прелаза X на XI век, протеран из фатимидског Египта у византијску Антиохију. Јахјино главно дело, *Анали*, представљају наставак истоименог дела александријског патријарха Евтихија II и обухвата период 937-1034. године, описујући догађаје на Блиском истоку и у Византији. Јахја пише прецизно, јасно и објективно.¹

Јован Скилица је византијски писац рођен у Малој Азији. Живео је у периоду филозофа Михаила Псела (1018-1096/7), а за време цара Алексија I, Скилица је заузимао високе положаје куропалата и друнгара вигле, а имао је и титулу протовестијара.² Почетком 1090-их, Скилица је написао дело *Кратка историја* које обухвата период 813-1057. године. Упркос честом мешању хронологије и описа догађаја, Скилицино дело је важан извор за устанке и обрачуна царске власти против Самуила, Петра Одељана, Стефана Војислава, Георгија Манијакиса, Лава Торникиса, као и за свргавање царева Михаила V (1041–1042) и Михаила VI (1056–1057).³

Михаило Псел је значајан византијски историчар, научник и политичар, рођен 1018. године у Цариграду. Након одрастања, започео је службу у Малој Азији, да би одатле прешао у престоницу Царства око 1042. године и врло брзо посто дворски секретар, а затим и саветник цара Константина IX (1042–1055), да би се услед политичког притиска својеволјно повукао и замонашио 1054. године. Псел се поново нашао на двору захваљујући позиву царице Теодоре (1042–1056), где је и остао у служби царског саветника за време владавине царева Михаила VI, Исака I (1057–1059) и Романа IV (1068–1071). Михаило је написао *Хронографију* у 7 књига у периоду 1060–1070их година, која обухвата догађаје од владавине цара Василија II до владавине цара Михаила VII (1071–1078). Пселова *Хронографија* је значајан извор првог реда јер доноси описе догађаја у престоници и на царском двору којима у којима је Михаило лично учествовао.⁴

Лав Ђакон је византијски писац, рођен око 950. године надомак Ефеса у Малој Азији и као млад долази у Цариград где је постао ђакон и у својству свештеног лица пратио цара Василија II у борби против Самуила 986. године. Лав је пред крај X века

¹ *Patrologia Orientalis Vol. 18 – Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq*, trad. J. Kratchkovsky & A. Vasiliev, Paris 1924.

² Или објасни сва три у једној фусноти, евентуално стави да је због напада свих оних као и пропагандни извор због породичних имена и како већ

³ *John Skylitzes – Synopsis of Byzantine History (811-1057)*, trans. J. Wortley, Cambridge 2012.

⁴ *Michael Psellus: Chronographia*, trans. E.R.A. Sewter, New Haven 1953.

написао *Историју* у 10 књига и обухвата период од царева Романа II (959–963) до Јована I (969–976), а такође доноси вести о походу Ромеја против Самуила, којима је Лав био савременик и лично учествовао.⁵

Похвално писмо св. Фотију Тесалијском хагиографског жанра, написао је анонимни аутор у XI веку. Дело доноси вести о упаду Самуилових снага на територију Тесалије 986. године.⁶

Житије св. Никона Метаноита написао је непознати игуман са Пелепонеа средином XII века. Дело садржи драгоцене податке о историји Пелепонеа у X веку, као и вести о упадима Самуилових трупа на територију средње Грчке и Коринтског залива.⁷

Јован Ставрикије, ђакон и хартофилакс солунске цркве св. Димитрија живео је у периоду друге половине XIII века, када је и написао III збирку *Чуда св. Димитрија Солунског*, која садржи епизоду и убиство Самуиловог сина Гаврила Радомира.⁸

Скиличин Настављач је непознати византијски аутор који пише с почетка XII века и наставља Скиличино дело *Кратка историја* које се завршава 1057. годином, односно 1079. године допунама Настављача. Скиличин Настављач се у описима догађа ослања на Михаила Аталијата, док свој превасходни значај има у опису устанка Константина Бодина и Ђорђа Војтеха 1072. године.⁹

Кекавмен је византијски писац који није оставио пуно података о свом животу, осим да је био учесник у борбама гушења Одељановог устанка 1040. године, да је присуствовао ослепљењу и збацивању цара Михаила V 1042. године, као и да је вршио извесне управне функције у Хелади. За свог живота написао је *Стратегикон* и *Савети цару*, где даје корисне савете како се понашати на царском двору и генерално у политици, притом дајући контретне историјске примере. Дела су од великог значаја за догађаје у вези са Самуилом, Одељаном, Стефаном Војиславом, као и устанком у Тесалији 1066. године.¹⁰

⁵ *Византијски извори за историју народа Југославије III*, уред. Г. Острогорски – Ф. Баришић, Београд 1966.

⁶ Исто.

⁷ Исто.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

Михаило Аталијат је византијски писац пореклом из Аталије у Малој Азији, одакле је дошао у Цариград и ступио у државну службу. Правник по занимању, Аталијат је напредовао за време цара Романа IV вршио функцију председника војног суда, а у време цара Нићифора III (1078–1081) бива унапређен са високом титулом магистра. Михаило је 1080их година написао дело *Историја* које обухвата период 1034–1079. године и бави се опадањем моћи Царства, притом величајући улогу цара Нићифора III и његових сродника.¹¹

Нићифор Вријеније је припадник угледне византијске породице и унук истоименог царског војсковође и узурпатора – Нићифора Вријенија Старијег. Рођен у Адријанопољу 1062. године, 1097. године оженио се ћерком цара Алексија I, Аном Комнин и био носилац титуле цезара. Нићифорово незавршено дело *Грађа за историју* настало је на предлог царице Ирине Дука, и бави се догађајима у периоду 1057–1079. године, описујући борбу и долазак Комнина на престо, а исто тако и подухвате свог деде.¹²

Јован Зонара је живео у првој половини XII века као великодостојник на царском двору, да би се потом повукао у манастир и закалуђерио. За свог живота написао је дело *Хроника* у којем обухвата период од постанка света до 1118. године. Јованово дело је значајно јер је користио велики број старих, данас делом изгубљених извора. За период X и XI века преузео је податке Јована Скилице, Михаила Аталијата, Михаила Псела, Скиличиног Настављача и Нићифора Вријенија.¹³

Виљем Апулијски је живео у периоду XI века и у периоду 1096–1099. године написао *Дела Роберта Гвискарда* у 5 књига, у облику хексаметра. Дело се описује догађаје од доласка Нормана у јужну Италију 1042. године, до смрти Роберта Гвискарда 1085. године, успут доносећи вести о узурпациј Алексија Комнина 1081. године и потоњег обрачуна са Норманима на Балканском полуострву.¹⁴

Ана Комнин је рођена 1083. године као кћи цара Алексија I и царице Ирине Дука. Одмах по рођењу верена је са сином збаченог цара Михаила VII, Константином Дука, како би се осигурала династичност Комнина. Међутим, Константин је умро млад, те је Ана 1097. године ушла у брак са Нићифором Вријенијем, који је трајао до

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ *The Deeds of Robert Guiscard*, trans. by G.A. Loud, Palermo 1963.

1138. године. Након смрти Алексија I 1118. године, Ана је, не презајући од покушаја атентата на рођеног брата Јована, покушала да се домогне царског престола, али неуспешно, што је довело до њеног и мужевљевог повлачења из политичком живота. Ана је у периоду до 1148. године написала панегирично дело *Алексијада* у 13 књига, које се наставља на дело Нићифора Вријенија и главна тема је њен отац, цар Алексије I, описујући догађаје доласка Комнина на власт, као и потоње сукобе са Норманима, Печенезима, Куманима, Србима, Селџуцима и односима са Крсташима. У свом делу, Ана је субјективна и с времена на време чини хронолошке и догађајне погрешке.¹⁵

Рудгер, архиепископ дукљанско-барске цркве, написао је *Летопис Попа Дукљанина* односно *Gesta regum Sclavorum*, два пута и у два града. Први пут у Сплиту између 1295. и 1298. године, а потом и коначну верзију у Бару између 1299. и 1301. године, која је заправо делимично измењен и проширен првобитни спис. Дело је настало на захтев хрватског великаша Павла Шубића и обухвата период V-XII века, описујући прилике у Далмацији и Балканском полуострву. Иако полумитолошког садржаја, дело допуњава византијске писце из перспективе Словена, тачније за дешавања на Балканском полуострву од устанка Самуила до обрачуна Царства са Бодином.¹⁶

¹⁵ *Anna Comnena: The Alexiad*, trans. E.R.A. Sewter, London 2003.

¹⁶ *Ljetopis Popa Dukljanina*, ed. V. Mošin, Zagreb 1950; *Gesta Regum Sclavorum I*, ed. D. Kunčer, Beograd 2009; T. Živković, *Gesta Regum Sclavorum II*, Beograd 2009.

Опште одлике устанака у Царству

Принцип царске власти

Уздизање на царски престо у Византији је било могуће или путем политике или путем војске, али за било који од ова два начина је била потребна и осигуравана подршка осталих чинилаца римског друштва, попут народа – поготово житеља престонице у Цариграду, припадника војске, магистрата, судија, свештенства и осталих интересних група које су имале извесног утицаја у друштву – као трговаца. До крунидбе цара је долазило само онда када су се сви слојеви друштва усагласили да га наименују у јавности. У случају да је цар био популаран, могао је да прогласи свог наследника, у супротном, уколико је био непопуларан, било је само питање времена када ће поједини сегмент римског друштва изразити своје незадовољство и уздићи се да преузме власт, било то попут војног удара у царској палати у Цариграду или у виду отворене побуне у провинцијама. Ради очувања власти, обе стране, цареви и потенцијални противници, морали су да легитимизују своју моћ. Увек су тежили да буду на добром гласу, због чега су мотрили на јавно мњење, јер је оно било показатељ стања у Царству. Једном задобијена, легитимност је морала да се одржава, јер није била стална, због чега су моћници морали изнова да се доказују, како умереном административном политиком, тако и у борби са спољашњим и/или унутрашњим непријатељем. Династије су биле само тренутна решења тј. договора око власти, рањиве на изазове и у неизвесности да буду укинута или збачена. Није било гаранција наследства, јер нико није имао право да наследи *res publica* тј. вољу римског народа, која је само могла бити одобривољена и сходно томе задобијена. Због тога су у Византији увек биле активне две политичке стране, једна у Цариграду, а друга међу војском на границама, што је захтевало будност цара на обе стране.¹⁷

Захваљујући постојању институција војске, цркве и пореског система, царска власт је имала велики утицај на друштво у погледу бирократије, јер је одржавање и регрутовање војске захтевало велике финансијске издатке чиме је индиректно погађано сељаштво. Утицај цркве је био у томе да је царској власти давао идеолошку потпору

¹⁷ Kaldellis, *Streams of Gold*, 3-4.

међу становништвом. Такође, бројно свештенство, међу којима су појединци имали бројна имања, разгранате трговинске и политичке односе са представницима високих кругова у Цариграду, имали су извесног удела у политици наименовања царева. Порески систем је био најбитнији део царске власти, јер је захваљујући њему сакупљан новац помоћу којег је цар финансирао војску и војну елиту, магистрате и сенаторску елиту, титуларе и дворску елиту, као и остале расходе, док је истовремено везивао домаће становништво за царски систем власти. Захваљујући систему дељења дворских титула, које су служиле за означавање хијерархијског положаја појединца у односу на самог цара, титулари су добијали исплате у новцу и тканинама.¹⁸ Сходно задобијању високих функција и дворских титула, значило је задобијање наклоности цара, јер је цар додељивао звања онима које је сматрао подобним, што је доприносило порасту угледа и богатства, како појединаца, тако и породица, чиме је створена аристократија службе. Додељивање титула није било ограничено само на домаће представнике елите, већ и на стране, поготово у пограничним територијама Царства, као и међу страним владарима.¹⁹

Будући да су цареви били на челу државе и дириговали извршном влашћу, увек су били суочени са два проблема. Први је био потреба за способним људима којима би попунили високе позиције, поготово оне у војсци, али уједно, најспособнији појединци су углавном били и амбициозни и као такви су представљали могућу опасност по легитимну власт у случају отворене побуне. Други проблем је био потреба за влашћу кроз званичне институције, али са зачкољицом да су цареви морали да изналазе начине да имају личну контролу над њима, у супротном би сами били потиснути у страну. Како би се изборили са могућим проблемима, цареви су у појединим случајевима маргинализовали сроднике, поготово рођену браћу и сестре, који су представљали могуће изворе династијске нестабилности. Традиционално, римски цареви нису владали кроз своју породицу, осим у случајевима Михаила IV (1034–1041), да би након ступања режима Алексија I на власт, породична владавина постала устаљено правило. Такође, политика редовног премештања и проглашавања војних заповедника у местима која нису била блиска њиховим родним местима, осигуравала је изгледе да појединац или породица неће моћи да оформи своју сферу утицаја у датом месту и тиме изазове

¹⁸ Хијерархијски, у Царству, највише титуле после царске, односно титуле *августа/василевса* су биле титуле *цезара, новелисима, куропалата, проедра, магистра, патрикија* и *протоспатра*, захваљујући којима се знао тачан положај појединца у односу на цара.

¹⁹ Kaldellis, *Streams of Gold*, 3-7, 117.

царску власт. Бројна војна и дворска звања су ишла у корист стабилности, из разлога јер су представници војних породица међусобно били подељени у супротне таборе. Војска је била подељена у три основне групе: мање, професионалне трупе – *тагмата*, су биле задужене за офанзивна дејства у ратовима против спољашњег непријатеља, као и за потенцијалне обрачуна са другом групом трупа – *темата*, које су чиниле већину војника Царства, али лошијег квалитета од тагматских трупа, у погледу војног искуства и квалитета војне опреме, будући да су првенствено служиле као одбрамбене јединице. Трећу групу су чинили најамници и одреди савезника тј. страних владара који су се обавезали на војну помоћ Царству.²⁰

Заповедништво над војском је било у потпуности у рукама цара, из разлога јер је војска била та која је безрезервно била умешана у сва битна политичка дешавања у Царству. Онај ко је имао оданост војника, имао је већих изгледа да освоји апсолутну власт, те сходно превртљивој природи војних заповедника, поједини цареви су били на челу главнине војних снага и највише функције у војсци су намерно остављане упражњене – попут функције *доместика схола*.²¹ Док, у случајевима када цар није хтео или није могао да се стави на чело војске, трупама је по царевом нахођењу командовала особа која није нужно имала претходног искуства на високим извршним положајима, а долазила је из кругова дворских евнуха или припадника традиционалног официрског кадра.²²

Карактеристике устаника

Имајући представу о рањивости царске власти у Византији, појединци су увек тежили да је узурпирају захваљујући пажљивим припремама, чекањем погодnog тренутка и осигуравањем новца, биле су одлике свих устанака и узурпација од стране војних официра и њихових саучесника. Када би обезбедили основну логистику, устаници су тежили задобијању шире подршке од стране војске и припадника вишег друштвеног слоја, споразумно или под присилом. Напослетку, у случају победе над легитимном влашћу, устаници су долазили на чело Царства, у супротном, пропаст

²⁰ Kaldellis, *Streams of Gold*, 8-12. Однос броја тагматских и тематских трупа у периоду XI века промењен је корист тагматских трупа захваљујући освајачким ратовима Василија II, што је допринело избијању потоњих грађанских ратова.

²¹ Титула *доместика схола* је била међу највишим војним функцијама у Византији X и XI века, коју је носилац често искоришћавао као одскочну даску за преузимање врховне власти у Царству.

²² Kaldellis, *Streams of Gold*, 9-12; B. Krsmanović, *The Byzantine Province in Change (On the Threshold Between the 10th and the 11th Century)*, Belgrade/Athens 2008, 30, 39.

целог подухвата је вође устанка и њихових најближих сарадника препуштао вољи цара, који је или прихватао компромис или наређивао ослепљивање и мутилацију, а у извесним случајевима и погубење.²³

Првенствено, ковање завера је било најизраженије међу припадницима угледних породица које су имале разгранату мрежу и међусобну повезаност са припадницима других значајних породица и официра у војсци, са којима су испољавали потребно јединство у подухвату задобијања врховне власти, и том приликом давали представника око којег су окупљали сва расположива средства.²⁴ Кућна гарда, односно, породични пратиоци су испрва чинили нуклеус снага, да би се потом обичан народ приклонио већ покренутом устанку. Како би омасовили устанак, претенденти су тежили да прошире круг присталица, у које су без изузетка улазиле војсковође које су живе­ле у Цариграду и у провинцијама, демобилисани војници, као и затвореници у престоници.²⁵ Након смишљеног плана завере, следило је искоришћавање правог тренутка за одметништво од царске власти, јер док год је владајући цар боравио у престоници, било какав покушај узурпације је био осуђен на пропаст, осим у случају цара Михаила V, када је дошло до спонтаног организовања народа и збацивања цара. До узурпација у престоници је по правилу долазило када би цар напустио Цариград у пратњи царске гарде, што би царски двор оставило небрањеним у случају државног удара изазваног од стране дворске камариле. Пандан узурпацијама у престоници су биле узурпације изван ње, у провинцијама, где су устаници имали више могућности за деловање, поготово када би главна војска на челу са царем претрпела пораз од непријатеља против којег је ратовала (Варда Фока 976. године и цезар Јован Дука 1071. године) или у случају војске која је била дубоко у непријатељској територији на кампањи (Лав Торникис 1047. године), док је најсигурнији начин заправо био задобијање главне команде над војском (Алексије Комнин 1081. године). Питање финансирања целог подухвата је било од кључног значаја, јер је цар на свом располагању имао државну благајну захваљујући којој је у случају пораза главне војске могао да унајми нову, што није био случај са побуњеницима. Сходно томе, одмах по

²³ Чин физичке мутилација и ослепљивање узурпатора и политичких противника била је честа норма у византијском друштву, за појединце који су имали да се склоне из јавног живота. Такође, уколико би се чин ослепљивања лоше извео, долазило је до сигурне смрти.

²⁴ У периоду с краја X и почетком XI века, породице Склира и Фока су биле међу најзначајнијим, док су у периоду од средине XI до XII века, најзначајније породице биле Дуке, Комнини и Палеолози

²⁵ Војсковође у питању су чинили пензионисани кадар, који је увек био спреман приступању устанка зарад побољшања сопствене позиције, док је отварање затвора и наоружавање затвореника доприносило бројчаном стању иницијатора, али не и квалитету бораца.

одметању од царске власти, устаници су на све начине покушавали да дођу до новца помоћу којег би обезбедили додатне војнике како би уопште и могли да парирају царским одредима. Продавали би ствари од вредности – накит и свилу, притом, ако би прилика дозволила, убирали би државне порезе на територији коју су контролисали, а исто тако би заробљавали сакупљаче пореза који су били натоварени златом. Поред војске, устаници су морали да купе и подршку сенатора и дворјана, што су чинили обећањима о унапређењу њихових титула и функција по освајању царске власти.²⁶

Осигуравши почетни план покретања устанка и сакупивши довољно новчаних средства, устаници су тежили да обезбеде превагу у првим сукобима против царске војске, не толико ради саме победе на бојном пољу, већ ради психолошке подршке коју у супротном не би лако задобили. Захваљујући победи на отвореном пољу, војници легитимне власти су прокламовали узурпатора и сврставали се у његов табор услед пораза или сопствених убеђења, верујући у исправност исхода. Насупрот победи, пораз на бојном пољу је цео устанички подухват доводио у незадвидну ситуацију и претио дезертацијом већ осигураних присталица и предајом вођа. Још један начин задобијања подршке, а потом и изгласавања претендента од стране војске, је било фалсификовање царских указа и овлашћења у којима би била наређена мобилизација војске ради сукоба са спољним непријатељем, и у тренутку када би мобилизација била завршена, заповедник војске се или прикључивао устаницима или би пробао да им се супротстави. Док, са друге стране, легитимни цар је покушавао да омете цео подухват устаника у самом зачетку, било то подилажењем и обећавањем узурпатору звучним титула или поткупљивањем одметнутих официра и њиховим поновним враћањем под окриље царске службе. Цар је прибегавао политици неминовног физичког обрачуна само онда када је исцрпео све мирнодопске адуте и није било другог решења, јер је отворени грађански рат носио озбиљне последице, како у погледу живота житеља Царства, тако и у материјалном погледу, будући да су уложени ресурси могли бити искоришћени на други начин.²⁷

Након завршених обрачуна војски и политичких манипулација, устаници би или надјачали легитимну власт, при чему би уследило званично зацарење и долазак вође подухвата на власт и тиме успостављање режима узурпатора и његових присталица,

²⁶ J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris 1996, 157-159, 162-165.

²⁷ Cheynet, *Pouvoir*, 165-171.

или би претрпели пораз и сходно томе били препуштени милости и немилости цара.²⁸ Знајући врло добро за могућност неуспеха и које су их казне очекивале, устаници су као последњу одступницу заштите сопствене личности и припадника породице проналазили у местима од сигурности – црквама и манастирима, како у престоници, тако и изван ње, будући да су се свештена лица залагала за ненасиље и проповедали милост. Јер, по хришћанском правилу, док год је неко боравио у кући Бога, били су му гарантовани заштита и уточиште, поготово унутар Цариграда у цркви Свете Софије, али за поједине личности то није био случај.²⁹

Народни устанци

Римска цивилизација је кроз векове дуго прихватала и асимиловала бројне народе, чинећи их Римљанима. До суживота између Римљана и варварских народа је првенствено долазило у пограничним регијама Царства, и то у склопу трговинских размена и најамних тј. помоћних војних одреда. Фактори који су доприносили промени идентитета одређених народа су у највећем броју случаја били потпадање под власт освајача. Када би тај освајач било Царство, вођама покорених народа и њиховим следбеницима су давале дворске титуле, као и могућност вршења војних и/или цивилних дужности у родној или некој другој регији Царства, чиме би били снажније везани за царски систем власти. Битна карактеристика потпадања варварских народа под римски утицај је било настајање извесних *миксоварвара*.^{30 31}

Постепено рушење границе распознавања између Римљана и варвара, уследило је када су почели да имају исте економске и регионалне бриге. Исто се догодило и становништву које је наследило римску културу на простору Византије, у Грчкој и Малој Азији. Различитост етничитета је посебно видљива на територији запоседнуте Бугарске, где нема пуно информација о идентитету становништва, као ни да ли су већински сматрали да су Бугари, али је свакако извесно да их РOMEЈИ нису гледали као себи једнаке. Становници у покореној Бугарској су свакако могли да

²⁸ У случају апсолутног губитка подршке, владајући цар је прибегавао својевољној абдикацији, након чега би се замонашио и тиме отишао у прогонство и нестао из јавног живота.

²⁹ Cheynet, *Pouvoir*, 159-161, 171-173. У случају устанка Комнина 1081. године, азил у Светој Софији је заиста осигурао живот Ане Даласин – мајке браће Комнин и њених рођака, док су у случају цара Михаила V и Лава Торникиса 1042. и 1047. године права азила заобиђена и они су потом ослепљени.

³⁰ Израз за пограничне народе Царства, који су кроз додире са културом римске цивилизације губили основна обележја варвара – језик и ратоборност, али да притом нису постали потпуно романизовани.

³¹ P. J. Geary, *Writing History: Identity, Conflict, and Memory in the Middle Ages*, Bucharest 2012, 45-58.

постану РOMEЈИ кроз две генерације, како кроз војну службу, тако и кроз политичке бракове и усвајање ромејских обичаја.³²

Због мешовитог етничког карактера, политика Царства је налагала да локалне владаре тј. архонте потчињених територија држе у покорности *стратегии* који су били стационирани у кључним и утврђенијим местима Царства. Тачније, узевши у обзир Балканско полуострво, та места су била у Нишу и Скопљу³³, као и у приморским местима попут Дубровника и Драча, јер су војни команданти одатле могли најбрже да реагују у случају нереда и устанка. Будући да су периферне регије Царства биле подложне непријатељским нападима, и самим тим су захтевале више пажње у руковођењу по питању сакупљања пореза, сходно томе увек је постојао ризик изражавања незадовољства становништва.³⁴

³² Kaldellis, *Streams of Gold*, 125-146; Geary, *Writing History*, 4-8.

³³ Трајни гарнизони у Нишу и Скопљу су инсталирани тек по окончању борби са Самуиловим наследницима 1018-1019. године.

³⁴ Stephenson, *Balkan Frontier*, 125.

Стање у Царству крајем X и почетком XI века

Учвршћивање цара Василија II на престолу

Након успешног обрачуна са Русима и Бугарима на Балкану, као и Арапима на истоку, цар Јован I је преминуо 976. године, што је означило почетак борби осамнаестогодишњег цара Василија II за опстанак на престолу, заједно са својим братом Константином и ујаком, паракимоменом Василијем. Преузевши власт, Василије II је допустио паракимомену Василију да се бави битним питањима у држави, будући да је имао политичког искуства. Међутим, прве одлуке које је Василије Лакапин донео, тичале су се реорганизације команде у војсци, пре свега деградирање функције Варде Склира, који је од ступања Цимискија на власт имао команду *доместика схола*. Склиру је намењена команда *дукса* Месопотамије, којом није желео да се задовољи, због чега је на пролеће 976. године покренуо устанак против легитимне власти.³⁵

Захваљујући победи код Цезареје, првој бици против снага легитимне власти, Варда Склир је до 978. године, променљивим успехом потчинио већи део Мале Азије, због чега су паракимомен Василије и цар Василије II одлучили да врате Варду Фоку³⁶ из заробљеништва на Хиосу. Том приликом, дошло је до размене заклетви између цара Василија II и Варде Фоке, којем је дата команда *доместика схола* и војска, чиме је унета пометња у редове Варде Склира. Заобишавши главнину устаничких снага које су претиле Цариграду, Варда Фока је код Цезареје почео да везује устаничку војску која се удаљавала од престонице, да би услед променљиве среће на бојном пољу, 24. марта 979. године дошло до одлучујуће битке код Панкалије и пораза Склира, који се повукао у Багдад, након чега је преосталим устаницима дата амнестија, а Варда Фока је деградиран на функцију команданта *схола*.³⁷

³⁵ *Chronographia* I, 11-13; *Patrologia Orientalis* Vol. 23 - *Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq*, trad. J. Kratchkovsky & A. Vasiliev, Paris 1932, 371-372; *Synopsis*, 298; Kaldellis, *Streams of Gold*, 81-84.

³⁶ Варда Фока је био остварени војсковођа и попут стрица, Нићифора II, припадао је угледној породици Фока, који су имали великог утицаја у Малој Азији, али доласком Цимискија на власт 969. године бива утамничен, што је допринело супарништву породица Фока и Склира, Kaldellis, *Streams of Gold*, 65-67, 84-87.

³⁷ *Chronographia* I, 13-16; *Histoire*, 372-402; *Synopsis*, 298-311.

Затим, сматрајући да му више није био потребан надзор и помоћ око управљања државе, цар Василије II је одлучио да уклони паракимомена Василија. Цар је првобитно удаљио евнуха са двора, потом запленио његову имовину 985. године, након чега је паракимомен прогнан, само да би умро у изгнанству. Сходно догађајима на двору, Василије II је одлучио да све промоције титула и чинова које су биле одобрене од стране паракимомена Василија, буду подвргуте поновној процени и одобрењу цара лично. Нове промоције су се тичале и Варде Фоке, који је у периоду 985-986. године деградиран са функције *доместика*, на функцију *дукса* истока и ауторитетом над Антиохијом, што ће допринети новом грађанском рату.³⁸

Како би предупредио могућност окршаја са генералима, Василије II је војним круговима хтео да се покаже као способан војсковођа, ради чега се обрео у борби против бугарских устаника, али је претрпео пораз 986. године³⁹, што је за последицу имало повратак Варде Склира из Багдада и његов проглас за цара у фебруару 987. године. Подухват обрачуна са Склиром, Василије II је поново поверио Варди Фоки прогласивши га за *доместика схола* у априлу, али упркос заклетви, Фока се повезао са Склиром и договорио о подели Царства на два дела, након чега се прогласио за цара у току јесени 987. године. Склир је прихватио договор и по доласку у Кападокију бива заробљен од стране Фоке који преузима његову војску и креће у правцу Пропонтиде, где здружене устаничке снаге доживљавају пораз код Хризопоља од стране редовних одреда ромејске војске и новопридошлих 6000 Варјага 988. године.⁴⁰ До разрешења устаничких покрета је дошло 989. године, погибијом Варде Фоке и поразом његових трупа код Абидоса 13. априла, да би затим жена Варде Фоке ослободила Варду Склира коме су се прикључили остаци Фокиних присталица. Борбе су се наставиле до октобра, када је дошло до споразума Варде Склира са Василијем II и Константином. Устаницима је дата амнестија, као и титуле и функције, а Склир је послат у Дидимотику у Тракији, где је и умро 991. године.⁴¹

³⁸ *Chronographia* I, 20-22; *Histoire*, 417-418; *Synopsis*, 317-318; Kaldellis, *Streams of Gold*, 93-94

³⁹ У периоду 976-986, почео је устанак у западним деловима Бугарске, односно у регији Македоније.

⁴⁰ Скупина Варјага је у својству најамника одаслата од стране кијевског краља Владимира, Свјатослављевог сина, са којим је Василије II уговорио брак са својом сестром, али исто трако тражио и крштење Владимира.

⁴¹ *Chronographia* I, 16-24; *Histoire*, 419-427; *Synopsis*, 315-321.

Устанак Кометопула и обрачун са Самуилом и Самуиловим наследницима

Паралелно са отпочињањем грађанског рата у Византији након смрти цара Јована I Цимискија 976. године, дошло је и до устанка Кометопула у Бугарској. Тачније, након заробљавања бугарске царске породице у рату против Руса и Бугара 971. године, само је у североисточним деловима Бугарске заведена царска власт, док је над преосталом територијом важила само номинална власт. Такође, западни делови Бугарске нису страдали у борбама 968-971. године, и домаћа властела је била поштеђена, што је допринело преласку центра моћи из Подунавља и Преслава у Македонију и градове Преспу и Охрид, где је управу вршио *комес* тј. намесник регије, Никола, који је имао четворицу синова – Давида, Мојсија, Арона и Самуила. Сходно одсуству наследника бугарског цара Петра I, синови комеса Николе су проглашени за главне владаре и заједно су покренули устанак против Византије са центром у Македонији. Сазнавши за устанак, Борис II и Роман су 976-977. године побегли из Цариграда у побуњене пределе како би се ставили на чело устанка, али у току преласка границе, Борис II је убијен стрелом од стране стражара, док је Роман по доласку међу устанике формално⁴² проглашен за цара. У периоду 976-986. године, устаници су вршили несметане упаде⁴³, плачке и опсаде по Македонији, Тесалији, Тракији, Хелади и Пелопонезу, да би тек 986. године Василије II стао на чело војске са којом је опсео Сердику. Након неуспешне опсаде, Василије II је добио вести о потенцијално новој узурпацији престола те се кроз Ихтимански кланац упутио ка Филипопољу, где су у току ромејског повлачења, Бугари извршили напад и поразили цареву војску код Трајанових врата 986. године. Захваљујући победи код Трајанових врата, устаници су поново имали прилику за несметано деловање јер је дошло до узурпације Варде Фоке и Варде Склира, што је за власт у Цариграду било од прече важности него борба против Бугара. Наредне, 987. године, Самуило се ставио на чело устаничке војске, након што је, под сумњом постизања договора са Василијем II погубио јединог преосталог брата

⁴² Формално, јер је Роман након заробљавања и доласка у Цариград, по наређењу цара Јована I ушкопљен – чин који је коришћен како би се уклонила било која могућност владавине и потомства појединца, јер евнуси нису имали право да буду проглашени за цара, будући да нису били „цели/потпуни“.

⁴³ Јер је Василије II био заузет борбом против Склира.

Арона⁴⁴, што је допринело ширењу устаничке територије на источну Бугарску, као и запоседање Ларисе, Верије и Сервије.⁴⁵

Окончавши борбе против узурпатора 989. године, Василије II је 991. године реорганизовао војску код Димотике у Тракији да би у периоду до 995. године лично водио борбу против Самуила у дубини бугарске територије, успут зауевши Бороју, као и Охрид након пораза Самуила на Вардару. Према писању Јахје из Антиохије, у Охриду се Василију II предао бугарски цар Роман, након чега су му додељене титуле и функција команданта Абидоса. Василије II је потом опсео Перник, али се након неуспешне опсаде вратио у Цариград преко Филипопоља. Наредне, 995. године, као и 999. године, ситуација на Блиском истоку⁴⁶ је захтевала лично присуство Василија II са главнином војних снага, након чега је постигнут мировни споразум са Фатимидима на десет година, ратификован 1001. године у Каиру, а потом и обновљен 1013. године.⁴⁷ У међувремену, Самуило се залетао⁴⁸ све до Задра и у повратку потчинио српске земље Босну и Рашку, а током једног пљачкашког похода на Пелопонез 997. Године, доживео је пораз на обали набујале тесалијске реке Сперхеј од стране *дукса* Солуна, Нићифора Урана, након чега се повукао у престоницу Преспу.⁴⁹

Борбе између Бугара и Ромеја су настављене, упркос покушају постизања споразума након Самуиловог пораза на Сперхеју, јер је 997. године дошло до Романове смрти у Цариграду, што је нагнало Самуила да се прогласи за цара, а самим тим поведе и одлучнију борбу. Сходно томе, дошло је до предаје Драча, након што се Самуило оженио Агатом, ћерком Јована Хризелија, управником Драча. До преокрета у сукобу са устаницима је дошло 1001. године, будући да је Василије II осигурао источну границу Царства, уследио је ромејски напад на Сердику, као и напади и заузимање дунавске делте са Плиском и Преславом, потом и Бороје и Верије. Видин је освојен 1002/1003. године од стране Василија II, а 1005. године дошло је и до предаје Драча у којем је

⁴⁴ До 987. године, Давид је погинуо у обрачуна са Власима 976. године, док је Мојсије страдао приликом борби око Сера.

⁴⁵ *ВИНЈ III*, 15-21, 31-38, 55-86, 194-198, 246; *Ljetopis*, 77; *GRS I*, 123; *GRS II*, 253-259; *Histoire*, 312-316; *Synopsis*, 199-201; С. Пириватрић, *Самуилова држава*, Београд 1998, 63-96; Kaldellis, *Streams of Gold*, 83, 95-96.

⁴⁶ Од примирја у Сафару између Византије и Хамданида у Сирији, децембра 969-јануара 970. године, источна граница Царства је била мирна, да би потом, Фатимиди из Египта започели нове сукобе са Византијом на теиторији Леванта, Kaldellis, *Streams of Gold*, 103-109.

⁴⁷ *Histoire*, 442-444, 459-461, 500-501.

⁴⁸ Израз за средњовековну тактику ратовања, која је значила упад на непријатељску територију, током којег је долазило до брзог пљачкања и паљења земље, а потом и хитрог повлачења на сопствену територију.

⁴⁹ *Ljetopis*, 77-80; *GRS I*, 125-130; *GRS II*, 262-268; *Histoire*, 430-431, 446.

превагнула провизантијска струја. Заузимање градова је пратило додељивање титула домаћим великашима, као и амнестирање устаника.⁵⁰

Даљи ток обрачуна са устаницима, у случају да се наставио је нејасан, јер извори не доносе никакве вести о било каквом дешавању, осим Скилице, који каже да је цар све до 1014. године *упадао на територију устаника и ратовао сваке године*, да би већ следећи догађај био опис битке на Беласици 1014. године.⁵¹

Бици на Беласици 1014. године, претходило је утврђивање кланаца у долини Струмице, како би се Ромејима омео пролазак. Василије II је приступио опсади утврђења, док је војсковођа Нићифор Ксифија са мањим одредом зашао Бугарима иза леђа, што је довело до пораза и заробљавања, а потом и ослепљивања 14.000-15.000 Самуилових војника.⁵² Видевши приказ својих војника, Самуило је преминуо у Преспи 6. октобра 1014. године. На чело устаничког покрета је затим дошао Самуилов син Гаврило Радомир, којег ће 1015. године у лову убити, а затим и наследити Аронов син Јован Владислав. Јован је пружао отпор све до почетка 1018. године, када је приликом покушаја заузимања Драча погинуо подно градских зидина. На вести о Јовановој погибији, Василије II је кренуо из Цариграда како би што пре искористио повољан тренутак, али већ по његовом пристизању у Адријанопољ, дочекали су га бугарски великаши са изјавама покорности и предајом мањих и већих утврђених места⁵³, да би заузврат од цара добили дворске титуле и функције у царској служби. Затим, на путу до Девола, покорност је изјавила и бугарска црква⁵⁴, да би се на крају, Василију II предала и бугарска царска породица, на челу са престолонаследником Прусијаном, којима су такође дароване дворске титуле, након чега су одведени у Царград. Наредне, 1019.

⁵⁰ *ВИНЈ III*, 100-103, 201-202; *Histoire*, 446-447, 461-462; *Synopsis*, 325-329; Kaldellis, *Streams of Gold*, 113-115; P. Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge 2003, 17-18, 34-35

⁵¹ У науци постоји мишљење да је у периоду 1004/5-1014. године, дошло до постизања примирја Василија II и Самуила, и да је Самуилу призната власт на уском појасу око Охрида, јер сви извори „ћуте“ када је реч о датој деценији, Stephenson, *Balkan Frontier*, 69-73; Kaldellis, *Streams of Gold*, 120-122; док Стивенсон даље сматра, да је услед потоњих ратова Византије против Бугара у периоду XI-XIV века дошло до намерног уклањања одредби примирја, јер су византијски писци хтели да надахну нове генерације да се одлучно боре, те им није одговарало да Василије II буде упамћен као „Миротворац“, већ као „Бугароубица“, P. Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, 66-96.

⁵² Скилица претерује са исказима броја заробљених и ослепљених, јер је након битке на Беласици, отпор устаника постао још јачи и потрајао све до 1018-1019. године, у супротном, да су Скиличине бројке тачне, устаници би врло брзо након Беласице били поражени P. Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, 25-32.

⁵³ То су била места: Перник, Моровизд, Липљан и Охрид, а пре тога, након Самуилове смрти 1014. године, Моглен, Прилеп, Штип и Воден.

⁵⁴ Центар бугарске патријаршије је пребачен у Преспу, а потом у Охрид за време Самуила, иако је у очима Ромеја била укинута након Цимискијевих освајања и заузимања Преслава.

године, освајањем Београда и Сирмијума од стране војсковође Константина Диогена, устанак је угушен.⁵⁵

Организација освојених територија

Угушивши устанак, цар Василије II је од запоседнутих територија створио нове административне јединице - теме. Главна је била тема тј. катепанат Бугарска са седиштем у Скопљу која је обухватала средишње делове некадашње Самуилове државе, затим војна област Сирмијум са истоименим градом и његовом околином, док су преостале територије враћене под окриље већ постојећих тема, попут Парадунавона између Старе планине и реке Дунав, као и тема Стримон и Драч. Прошириши границу на запад, врховну власт Византије су прихватили домаћи владари Хрватске, Босне, Захумља, Србије и Дукље, која је била посве симболична, будући да у њима није

⁵⁵ ВИНЈ III, 46-48, 104-140, 202, 248-251; *Ljetopis*, 80-85; *GRS I*, 130-139; *GRS II*, 268-271; *Synopsis*, 330-345; С. Пириватрић, *Самуилова држава*, 121-128; Kaldellis, *Streams of Gold*, 120-124; Stephenson, *Balkan Frontier*, 71-75.

успостављен административно-порески систем, упркос *Летопису попа Дукљанина* који пише да су све државе заузеле силом. Василије II је за заповеднике главних утврђења поставио Ромеје, док је задржао домаће великаше на нижим нивоима провинцијске управе, а поједине породице је населио у источним територијама Царства, како би спречио нове устанке.⁵⁶

Питање бугарске цркве је такође решено, тиме што је бугарска патријаршија унижена на ранг архиепископије са седиштем у Охриду, на чије чело је постављен Словен, Јован, који је претходно био патријарх под Самуилом. Охридска архиепископија је проглашена аутокефалном, чиме је питање постављања архиепископа било у рукама цара, а не цариградског патријарха, јер Василије II није желео да Цариградска патријаршија буде моћнија него што је већ била. Охридска архиепископија је обухватала територију од Дунава на северу до Тесалије на југу и од Јадрана на западу до планине Риле на истоку тј. територију бугарске цркве из периода бугарских царева Симеона и Петра. Свештена лица која су затечена на терену су такође задржана у служби, док је литургијски језик остао црквенословенски, захваљујући чему је сачуван словенски карактер Самуилове државе.⁵⁷

Уредивши административне јединице и цркву, Василије II је на покореној територији Бугарске прописао сакупљање пореза у натури, насупрот сакупљању у новцу, како је вршено у осталим деловима Царства, јер није желео незадовољно становништво, али и из разлога јер није било довољно кованог новца у оптицају, којим би се покриле понуда и потражња, као и то да је порез у натури погодовао издржавању стационаране војске која је држала освојене крајеве у наредним годинама.⁵⁸

⁵⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 296-298; Kaldellis, *Streams of Gold*, 124-125.

⁵⁷ *Историја српског народа I*, Београд 1981. 176-177 (Љубомир Максимовић); Г. Острогорски, *Историја Византије*, 296; Kaldellis, *Streams of Gold*, 126.

⁵⁸ J.V.A. Fine, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan 1991, 199-201.

Стање у Царству након смрти цара Василија II

Владавина Пафлагонаца и устанак у Цариграду

Након смрти цара Василја II 1025. године, питање наследника престола је било једноставно, јер Василије II није имао порода, као ни особу коју је спремао за наследника, сходно томе, за новог цара је проглашен његов млађи брат Константин. Долазак цара Константина VIII (1025–1028) на власт, довео је до јачања утицаја дворских евнуха јер су постављени на високе позиције у држави, које је претходно Василије II држао под сопственом контролом, што ће довести до повратка дворских интрига. Владавина цара Константина VIII није дуго трајала, и, пред његову смрт се такође поставило питање наследника престола, чак и озбиљније, јер није имао синове, већ само три кћери – Евдокију, Зоју и Теодору. Будући да је Евдокија била замонашена, Зоја (1028–1050) је наследила легитимитет Македонске династије, а за њеног мужа и новог цара је 1028. године изабран префект Цариграда Роман Аргир, који је имао порекло од цара Романа I. Оваква одлука није донела трајно решење царског престола, већ га је само одложила, будући да је педесетогодишња Зоја била у поодмаклим годинама за рађање деце, а тиме и следећег наследника. Цар Роман III (1028–1034) је наставио дворску политику претходног цара, притом широкогрудо дарујући и поткупљујући подршку владајућих сегмената друштва. Уједно, видевши да није било успеха око новог наследника, цар је на двор довео непознату љубавницу и ускратио царици служење царском ризницом по сопственом нахођењу. Истовремено, услед мањка пажње и појавом евнуха и монаха Јована⁵⁹ у дворским круговима, царица Зоја је нашла љубавника у виду Јовановог брата Михаила, којег је обасипала поклонима и пажњом, да би 1034. године, цар Роман III умро под сумњивим околностима⁶⁰, након чега је за новог цара и Зојиног мужа изабран Михаило.⁶¹

⁵⁹ Јован Орфанотроф је за време владавине Василија II имао функцију главног управника цивилне администрације у теми. Имао је четворицу млађе браће, Михаила, Никиту, Константина и Георгија, од тога двојица најмлађих су били евнуси попут Јована. Порекло воде из Пафлагоније у Малој Азији *Chronographia* III, 49-52.

⁶⁰ Псел говори да је царица Зоја дужи период тровала Романа III, на крају покушано и давање цара у дворском купатилу, након чега је Роман III и умро *Chronographia* III, 52-54

⁶¹ *Chronographia* II, 32-34, III – 39-48, IV – 57-60; *Histoire*, 349-371.

Доласком Михаила IV на престо, род Пафлагонаца, на челу са Јованом Орфанотрофом, заузео је врховну власт у држави, а потом, како би обезбедили сопствени опстанак на власти, будући да су тројица од петорице браће били евнуси, убедили су царицу Зоју да усвоји њиховог сестрића Михаила за сина, након чега му је додељена титула цезара. Желећи даље да осигурају подршку сопственом режиму, Пафлагонци, тачније евнух Јован, је унапредио сопствене присталице на високе положаје у духовним центрима Царства, као и у војсци, након чега је покушао да се домогне титуле цариградског патријарха 1037. године, на којој се од 1025. године налазио Алексије Студит. Основа за збацивање Алексија је била та, да је на патријаршијски престо ступио неканонским путем тј. прогласом од стране цара Василија II, а не од стране архијереја. Цео подухват Јована Орфанотрофа је пропао када се патријарх Алексије супротставио и запретио Јовановим присталицама да ће у случају смене патријарха доћи и до смене свих оних свештеника које је Алексије претходно хиротонисао на исте, након чега су све оптужбе против цариградског патријарха повучене, а евнух Јован добио на непопуларности. Како би даље задобили подршку јавног мњења, Пафлагонци су 1038. године покренули војну капању покорвања Сицилије, предвођену командатном Георгијем Манијакисом⁶² и Стефаном – заповедником флоте и зетом Пафлагонаца, чији се потпуни успех изјаловио услед међусобних размирица и смене командног кадра, што је Пафлагонцима допринело и извесном подозревању од стране војске.⁶³

До пресудног обрта по власт Пафлагонаца, односно евнуха Јована, дошло је крајем владавине Михаила IV, када је из непознатих разлога, цезару Михаилу забрањен улазак у палату. Ситуацији је свакако допринела Јованова грамзивост за моћи која је стварала завист код преостале браће, Константина и Георгија, као и представника дворске камариле царице Зоје, што је довело до њихове отворене подршке цезара Михаила. Свему томе није помагала чињеница да је цар Михаил IV, попут цара Романа III, забранио царици да се служи царском благајном, као и ограничавањем кретања на двору, чиме се и царица сврстала на страну цезара Михаила, што се отворено показало након 10. децембра 1041. године и смрти цара Михаила IV. Царица

⁶² Прекаљени војсковођа који је пре доласка на Сицилију водио ратне кампање на Блиском истоку и успешно се обрачунавао са Арапима и Селџуцима 1030-1031. године, при чему је освојио Едесу и придодео је Царству, али након размирица са Норманима и Стефаном на Сицилији, бива опозван и утамничен од стране Пафлагонаца *Synopsis*, 357-366.

⁶³ *Chronographia* IV, 60-74; *Synopsis*, 378-383; В. Станковић, *Цариградски патријарси и цареви Македонске династије*, Београд 2003, 160-165.

је заједно са својим дворанима постигла договор да ће прихватити цезара Михаила за цара, уколико он прихвати да ће је поштовати као своју царицу и мајку, што је и учинио. Михаилу је проглашен за цара 13. децембра 1041. године, након чега је ујаку Константину дао високу титулу новелисима, а другог ујака Јована је разрешио положаја врховног министра и без даљих обрачуна протерао у изгнанство, али не без последица. Отуђивши се Орфанотрофове личности и његових савета, цар Михаил V је постављао своје присталице на високе положаје, истовремено не кријући мржњу према царици јер је морао умиљато да јој подилази, попут претходна два цара. После извесог времена, верујући да је имао довољно подршке у Цариграду, цар Михаил V је 18. априла 1042. године, под оптужбом државног удара, присилно замонашио царицу Зоју, а потом и протерао на Принчевска острва надомак престонице, чему је уследило и присилно протеривање патријарха Алексија. Дознавши ове вести, народ престонице се побунио и спонтано организовао, наоружавши се секирама, мачевима, копљима, луковима и стрелама, праћкама и камењем, приступили су опсади царске палате, под изговором да су Михаил V и његова породица дођоши – насупрот царици Зоји која је припадала устаљеној и владајућој династији, чија су права заступали. Видевши да је устанак добио замаха, Михаил V је наредио да се царица Зоја хитно врати не би ли се стање у престоници смирило, али упркос повратку царице и њеном приказивању на балкону палате, народ није попустио, већ је опсео и кућу новелисима Константина, притом узрокујући штету имовини присталица Пафлагонаца. Како би народ предупредио постизање договора између царице Зоје и Михаила V, руља предвођена Константином Кавасилом, генералом из периода цара Константина VIII, насилно је одвела Зојину сестру Теодору у цркву Св. Софије, где су је крунисали за царицу, чиме је цар Михаил V изгубио преостали легитимитет. Према Пселовом сведочењу, Михаил се потом дао у бег, након чега се склонио у Студитски манастир и преобукао у монашку одору, заједно са ујаком Константином, али народ их је и ту окружио, и по наређењу царице Теодоре, насупротно уточишту манастира, Михаил и Константин су спроведени од олтара до јавног трга, где су ослепљени 20. априла 1042. године, а затим и протерани – Михаил на острво Хиос, а Константин на острво Самос. Протеривањем Пафлагонаца, разрешен је и устанак у Цариграду, а на престолу су се нашле сестре царице, Зоја и Теодора, с тим да је Зоја као старија, имала примат.⁶⁴

⁶⁴ *Chronographia* V, 80-106, VI – 113-116, 126-127; *Synopsis*, 397-399; 28 – 175-178; В. Станковић, *Новелисим Константин, Михаил V и род Пафлагонаца*, ЗРВИ 40 (2003), 27-37.

Одметништво Стефана Војислава и устанак Петра Одељана

Период релативног мира на византијским територијама Балканског полуострва трајао је све до 1026-1027. године, када су почели редовни пљачкашки упади Печенег преко Дунава, који су до 1035-1036. године стизали и до Солуна. Походи Печенег су се поклопили са постепеним демобилисањем војске која је била присутна још од потчињавања бугарских устаника 1018-1019. године. Како би омели даље пљачкашке упаде, цар Михаило IV и Јован Орфанотроф су постигли споразум са Печенезима, омогућивши им трговину неопходних добара, алу у ограниченим количинама, притом појачавши одбрану кључних упоришта на Дунаву. Услед исплата посада и повећаног обрта трговине на Дунаву, створила се већа потражња за кованим новцем, због чега је поред отварања нових ковница, дошло и до монетизације пореза у Бугарској, што је довело до избијања устанака у периоду 1040-1041. године. Истовремено, устанку у Бугарској је допринела и смрт охридског архиепископа Јована 1037. године, на чије место је постављен Грк, Лав, који је претходно био хартофилакс Св. Софије у Цариграду, након чега је дошло до замене литургијског језика са црквенословенског на грчки, а тиме и до незадовољства словенског становништва.⁶⁵

Устанцима у Бугарској претходило је одметништво Стефана Војислава, који је по доласку Пафлагонаца на власт 1034. године, на територији Србије подигао устанак, да би 1036. године био угушен, након чега је Стефан заробљен и утамничен у Цариграду. Стефан је потом побегао из Цариграда 1039. године и „заузео земљу Срба“ односно Србију и Дукљу, одакле је протерао царског намесника Теофила Еротика. Непријатељства су се наставила и у периоду 1040-1052. године, али због истовремених устанака у Бугарској и војне кампање на Сицилији, царска војска није могла одмах да делује.⁶⁶

Одсуство царске војске и незадовољство становништва црквеном и фискалном политиком у Бугарској довело је до избијања устанка на чије чело се ставио Петар Одељан 1040. године. Устанак је првобитно букнуо у Београду и његовој околини, будући да је Одељан избегао из Цариграда у Београд 1040. године, где је потпиривао народ на устанак тврдећи да је Самуилов унук, односно син Гаврила Радомира и

⁶⁵ 162-170; *Synopsis*, 375-377; Stephenson, *Balkan Frontier*, 81-89, 123-125, 135-137.

⁶⁶ *ВИНЈ III*, 156-162.

угарске принцезе. Пошто га је део бугарских великаша и народа прихватио, Одељан је позивајући се на раније тековине бугарских царева проглашен за цара Петра (II) након чега је почео напредовање из Београда ка југу, успут уклањајући ромејске посаде и заузевши Ниш и Скопље. На вести о устанку, посада Драча предвођена Василијем Синадином кренула је да се обрачуна са Одељаном, али је под оптужбом одметања од царске власти Василије смењен Михаилом Дермокаитом, који је потом најурен из војног кампа, а војска затим прогласила извесног војника Тихомира за бугарског цара.⁶⁷ Сазнавши за одметништво драчке посаде, Одељан је позвао Тихомира и његове присталице у Скопље како би здружили снаге, али по њиховом састанку превагнуло је мишљење да Одељан буде, и остане главни вођа устанка, што је довело до Тихомировог каменовања. У епирској теми Никопол је такође дошло до побуне становништва услед грамзивости сакупљача пореза, због чега се и ова регија прикључила Одељану. Даљи успеси устаника су били заузимање Драча, као и залетање на територију Тесалије, Хеладе и Солуна одакле се цар Михаило IV услед несигурности положаја повукао у Цариград.⁶⁸

У тренутку када је Одељан био надомак обнављања Самуиловог царства, дошло је до преокрета ситуације појавом Алусијана међу устаницима септембра 1040. године. Наиме, Алусијан је био унук Самуиловог брата Арона, односно син Јована Владислава, који је био међу припадницима бугарске царске породице која се предала цару Василију II 1018. године, након чега му је дата титула патрикија и управа над Теодосипољом у Јерменији. Био је у служби Царства све до Одељановог устанка када је неправедно оптужен од стране Јована Орфанотрофа ради чега му је одређен кућни притвор и заплешен део имовине. Како би изгладио ствари, упутио се цару Михаилу IV у Солун преко Цариграда, али на дознаку о устанку Петра Одељана, пришао је устаницима у Острову – надомак Солуна. Будући да је био пореклом царског рода, ако не и више од Одељана, који се, према писању Скилице само издавао за таквог, додељен му је део устаничке војске са којом је имао да нападне Солун. Алусијан је приступио шестодневној опсади града, након чега је дошло до испада и јуриша опсађених које је предводио царев сестрић Константин, дука Солуна, резултујући поразом Алусијана, који се са преосталом војском повукао код Одељана. Имајући сумњу у ваљаност

⁶⁷ Василије Синадин утамничен је у Солуну, где је цар Михаило IV боравио због лечења јер је боловао од епилепсије. Михаило је најурен јер је био рђав, а део војске и командног кадра био словенског/бугарског порекла *ВИИЈ III*, 141-145.

⁶⁸ *ВИИЈ III*, 145-152; *Chronographia IV*, 74-76; *Synopsis*, 386-387.

Алусијанових мотива, Петар је планирао да се обрачуна са њим, али Алусијан га је предухитрио приредивши гозбу, по свршетку које је ослепео Одељана, чиме је доспео на чело устаника. Наредне, 1041. године Алусијан је дошао пред цара Михаила IV у Мосинопољ како би се споразумели и том приликом му је додељена виша титула, магистра као и све претходне привилегије⁶⁹, након чега је продужио у Цариград код Јована Орфанотрофа. У међувремену, Михаило IV је опозвао војску са Сицилије, са којом је после предаје Алусијана отишао у Солун одакле је продро у Бугарску и заробио Одељана, чиме је устаничко вођство обезглављено, а потом је угушен и последњи отпор заузимањем Прилепа, након чега је Михаило IV умирио целу Бугарску и поставио командни кадар, и, вративши се у Цариград приредио тријумф пре своје смрти 10. децембра 1041. године.⁷⁰

За време трајања и гушења устанка Петра Одељана, Стефан Војислав је осигурао власт у Дукљи и Србији, а исто тако, 1040. године запленио 10 кентенарија (332 кг) злата и осталог товара царског брода који се услед невремена разбио и насукао на *илирске обале*. До даљих обрачуна са царском влашћу је дошло услед Стефановог оглушавања на писма цара Михаила IV да врати злато, чак и по цену отвореног сукоба. Сходно приликама, Стефан је изложен нападу казнене експедиције евнуха Георгија Провате који је послат из Цариграда. Царска војска је услед непознавања терена доживела пораз у гудурама и теснацима Дукље од стране Стефана Војислава и његових синова, што је Стефану омогућило да несметано напада и пљачка *суседне и Ромејима потчињене народе*. Желевши да спречи даља непријатељства према ромејским поданицима, новопроглашени цар Константин IX, наредио је драчком патрикију Михаилу да окупи војску са којом ће поразили Стефана Војислава, док је за обрачун против Стефана приволео и његове суседе – жупана Рашке, бана Босне и кнеза Захумља, под главном командом кнеза Захумља и стратега Србије, Љутовида. Сходно географском положају, како би спречио да се две војске споје, Стефан се прво обрачунао са ромејском војском, заузевши висове између Улциња и Бара, у току октобарске ноћи 1042. године, на препад навали на Михаилов логор и однесе победу. Победивши, Стефан је кренуо ка Бококоторском заливу у сусрет Љутовиду, где је према *Летопису Попа Дукљанина*, дошло до двобоја између кнеза Љутовида и

⁶⁹ Фајн износи занимљиво гледиште да је Алусијан можда од почетка био двоструки агент послат да подре устанак изнутра, а да је заплена његове имовине послужила као веродостојно покриће зарад мисије, J.V.A. Fine, *The Early Medieval Balkans*, 203-206; Kaldellis, *Streams of Gold*, 132-133.

⁷⁰ *ВИНЈ* III, 153-155, 207-210, 220-224, 227-228, 251-254; *Chronographia* IV, 76-81; *Synopsis*, 371-390.

Стефановог сина Гојислава – који однесе победу, након чега се цела Љутовидова војска разбежа. Поразивши војске Љутовида и Михаила, кнез Стефан Војсилав је освојио и придодао својим територијама Захумље, Травунију и делове драчке теме до реке Војуше – где је подигао тврђаву, одакле је несметано пустошио околне делове услед заузетости царске власти са устанком Георгија Манијакиса, да би 1043. године преминуо. Борбу за независност Дукље против Византије наследила су петорица Стефанових синова, која је трајала све до 1052. године, када се Војслављев средњи син Михаило оженио сестром цара Константина IX и том приликом му је додељена висока титула протоспатра, а потом је уврштен међу савезнике и пријатеље Ромеја, док је спорна територија око Драча враћена под власт Ромеја.⁷¹

Устанци Георгија Манијакиса и Лава Торникиса

Самостална владавина царица Зоје и Теодоре била је кратког века услед међусобног трвења, али у периоду 20. априла – 12. јуна 1042. године, на високу војну позицију *доместика схола* истока су поставиле команданта Николу, претходног вршиоца дужности за време њиховог оца, цара Константина VIII, док су на запад у јужну Италију одаслале Георгија Манијакиса. Упражњен царски престо је потом попуњен новим Зојиним изабраником, представником јавних чиновника, сенатором Константином Мономахом. Дошавши на власт 12. јуна 1042. године, цар Константин IX је поделио промоције уобичајене по ступању новог цара на престо, након чега је жену и свастику ставио у други план – притом неограничавајући им приступ царској ризници, да би затим на двор довео љубавницу Марију Склерину, што ће директно имати утицаја на Манијакисову побуну. Наиме, Маријин брат је био Роман Склир који је попут Манијакиса био војни заповедник, са којим је с времена на време долазило до чарки услед борби око превласти над земљишним поседима у Анатолији. Будући да је Марија била љубавница цара Константина IX, тиме је доприносила наклоношћу цара према Роману, што је истовремено доприносило царевом анимозитету према Манијакису, којем није била обновљена војна команда у јужној Италији и новчана исплата по зацарењу Константина IX. Сходно томе, Роман Склир је од Манијакиса захтевао да му преда команду над војском Апулије, што је довело до тога да Георгије

⁷¹ ВИНЈ III, 160-162, 210-213, 254; *Ljetopis*, 87-93; *GRS I*, 143-155; *GRS II*, 276-288; *Synopsis*, 386, 397-400, 442; П. Коматина, *Србија и Дукља у делу Јована Скилице*, ЗРВИ 49 (2012), 161-180; Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII век)*, Београд 2006, 87-89.

Манијакис убије Романа Склира⁷², а потом и да отпочне устанак против царске власти 1042. године.⁷³

Будући да је био прекаљени борац и војсковођа, Георгије Манијакис је подржан и проглашен за цара од стране војске, да би затим из јужне Италије прешао бродовима на територију Драча у фебруару 1043. године, који је био небрањен услед пораза *катепана* Михаила од стране Стефана Војислава 1042. године. Манијакис се затим упутио ка Цариграду идући путем Виа Егнатија⁷⁴, успут прикључујући својим снагама и словенско становништво које није било задовољно пореском политиком Царства. У међувремену, на путу од Драча до Солуна, Манијакису је стигло царско писмо у којем му је понуђено постизање договора и давања амнестије за устанике, али га је одбио, услед чега је Константин IX опремио војску под командом дворског евнуха Стефана Пергаменуса и послао је против Манијакиса. До сукоба две војске је дошло код Острова⁷⁵, када је Манијакис изненада напао Стефанове трупе које нису имале времена да оформе бојни поредак, што је допринело успешном продору Манијакиса и отвореног клицања и његовог наименовања за цара од стране легитимне војске под Стефановом командом. Исход битке је био већ увелико одлучен у устаничку корист, али, услед изненадног фаталног рањавања, Георгије Манијакис је пао мртав, након чега су се устаничке снаге повукле, део трупа је заробљен, док су се остали виновници вратили кућама. Стефану је услед успеха и повратка у Цариград приређен тријумф.⁷⁶

Нове неприлике по Царство биле су узроковане насељавањем Печенега под командом Кегена и Тираха на територију Бугарске 1045-1046. године, како би убудуће били спречени пљачкашки упади ових номада. Јер, једном у служби Царства, Печенези су нападали друге народе преко Дунава ради пљачке, а исто тако су представљали додатне трупе за потребе Царства. Са једне стране, царској власти је одговарала политика насељавања Печенега, јер је заузврат добијала готове војнике, као и смањивање сопствених трошкова ради одржавања утврђења и гарнизона у Бугарској, што је са друге стране изазивало незадовољство међу официрима, војницима и

⁷² Узрок је био присвајање Манијакисових посела у Анатолији, као и скрнављење Манијакисове брачне постеље од стране Романа.

⁷³ *Chronographia* VI, 113-138, 142-145; *Synopsis*, 397-399.

⁷⁴ Римски пут који је повезивао Драч са Цариградом (Драч-Елбасан-Охрид-Битољ-Едеса-Солун-Хераклеја-Цариград).

⁷⁵ Два дана хода у смеру од Солуна ка Охриду.

⁷⁶ *ВИИЈ* III, 171; *Chronographia* VI, 145-147; *Synopsis*, 402-403.

домаћем становништву.⁷⁷ Одраз незадовољства се испољио 1047. године, када су официри и војници тагме западне војске дигли устанак у Адријанопољу. Одметању је претходило слање царевог рођака Лава Торникиса из Адријанопоља у Јерменију на положај намесника Иберије, чиме је Константин IX настојао да омете љубавну везу своје млађе сестре Европеје и Лава, али на вести о могућности ковања завере, цар је наредио Торникисово смењивање са положаја, присилно замонашење, а затим и утамничење у Цариграду. Захваљујући близини престонице, група незадовољних официра из Адријанопоља је дошла у Цариград и пришла Торникису са намером да га ослободе и задобију на своју страну у устанку против царске власти. Лав Торникис је пристао, и у ноћи 14. септембра 1047. године, заједно са одметнутим официрима бежи у Адријанопољ који је брзо задобијен на страну устаника, док су додатну подршку официра и војске услед ограничених новчаних средстава, задобили обећањима о вишим положајима, као и ширењем лажних вести о смрти цара Константина IX. Сходно пропаганди о „упражњеном царском престолу“, царица Теодора се одлучила за Лава Торникиса као свог новог изабраника, чиме би он постао нови легитимни цар, захваљујући чему је Торникис подржан и проглашен за цара у Адријанопољу од стране тагматских одреда Тракије и Македоније. По прогласу Торникиса за цара, устаници су се упутили ка Цариграду који су и опсели 25. септембра 1047. године, јер нису хтели да губе непотребно време и ризикују неуспешност устанка и омогуће цару Константину IX да опозове источну војску која је била на војној кампањи у деловима Јерменије⁷⁸, помоћу које би се супротставио побуњеницима.⁷⁹

Дошавши подно зидина престонице, Торникис није издао наређење за јуриш на град и његово заузимање силом, већ је рачунао на житеље Цариграда да ће издати цара и својевољно предати град, чиме не би дошло до непотребног крвопролића и стицања лошег гласа по устанике. Након првобитних покушаја наговарања грађана да се одрекну легитимног цара, устаницима је са зидина узвраћено увредама и негодовањем, због чега је Торникис приступио опсади града са професионалном војском. Са друге стране зида, Константин IX је од војске имао само један одред најамника, голорук народ и истрајност да сачека долазак источних војски. Како би добио на времену, цар

⁷⁷ Незадовољство војника на Балканском полуострву је произицало услед демобилизације, али и мањих плате, које су биле више само када је војска била на кампањи.

⁷⁸ Резултат повлачења источних трупа ради обрачуна са Торникисом је био остављање источне границе небрањеном, што су искористили Турци Сеџуци и отпочели са пљачкама и навалама, што ће се кроз 30 година одразити фатално по Царство.

⁷⁹ *ВИИЈ* III, 162-164; *Chronographia* VI, 152-155; *Synopsis*, 413-414.

је ослободио затворенике и робијаше, на брзину регрутовао добровољце и наоружавши их, послати су да се сукобе са устаницима. Исход је био пораз импровизованог престоничног одреда, који је услед повлачења оставио широм отворене капије града. Потпуни успех Торникиса је изостао, јер није искористио прилику да на јуриш успостави контролу над градом. Опсађени су после краћег времена консолидовали одбрану и узвратили катапултима. Немајући видног успеха, устаници су након седмодневне опсаде одлучили да се повуку на југ и пробају да потчине Рајдестос⁸⁰, али на вести о доласку источне војске, повлаче се у Адријанопољ. Подбацивши са обећањима да ће се докопати власти, а тиме и испунити договорене заклетве, официри и војници су почели масовно да дезертирају и отказују послушност Лаву. Цео устанак се завршио доласком источне војске која се обрачунала са преосталим снагама узурпатора, а затим заробила Лава Торникиса у цркви надомак Адријанопоља. На савет цариградског патријарха Михаила Керуларија, Константин IX је свим устаницима обећао амнестију, али видевши војнике како воде Торникиса, наредио је да га ослепе, Божића 1048. године.⁸¹

⁸⁰ Лучки град у Тракији који излази на Мраморно море.

⁸¹ *Chronographia* VI, 155-164; *Synopsis*, 414-416.

Криза Царства и изналагање решења

Крај Македонске династије

Смрћу владарског пара, царице Зоје 1050. године и цара Константина IX 1055. године, царица Теодора као последњи легитимни представник Македонске династије преузела је власт. Упркос већ одређеном кандидату за наследника од стране Константина IX, Нићифором Протеуном – управником Бугарске, царица Теодора је у државном удару заједно са својим присталицама запосела царску палату, што је довело до присилног замонашења и протеривања Нићифора. Царица је притом на главне позиције у држави поставила сопствене представнике, на челу са главним министром, евнухом Лавом Параспондилом, истовремено разрешивши Исака Комнина⁸² са позиције *стратопедраха*. Наредне, 1056. године, крајем августа, царица Теодора је преминула у седамдесетишестој години, претходно одоббивши Лавов избор за наследника престола – логотета Михаила Врингаса^{83 84}.

Ступивши на престо, цар Михаило VI је широкогрудно поделио промоције чиновницима у престоници, док је захтеве за промоције припадника официрског кора⁸⁵ на челу са Исаком Комнином игнорисао. Војни команданти су још једном пробали да изволе промоције, овог пута преко евнуха Лава Параспондила, али су опет одбијени, због чега су се повукли у Малу Азију и 8. јуна 1057. године у Пафлагонији прогласили Исака Комнина за цара. Захваљујући фалсификовању царских наређења, а такође и прилагањем сопствених ресурса, устаници су окупили војску са којом су заузели Никеју, а потом код Хада однели победу над легитимним снагама. Суочен са могућношћу свргавања са власти, цар Михаило VI се упустио у преговоре са устаницима, понудивши Исаку титулу *цезара* и наследство престола уколико се повинује, али на инсистирање осталих команданата Исак је одбио царев предлог. У

⁸² Син Манојла Еротика – команданта Василија II, који је био ожењен бугарском принцезом Катарином, ћерком Јована Владислава и попут оца Манојла, био војсковођа, са позицијом *стратопедарха* односно главном командом источних војски, у периоду 1042-1055. године, Kaldellis, *Streams of Gold*, 216-217.

⁸³ Рођак евнуха Јосифа Врингаса из периода цара Романа II, држао функцију војног логотета односно министра финансија за војску.

⁸⁴ *Chronographia* VI, 180, 195-205; *Synopsis*, 445.

⁸⁵ Војсковође Катакалон Кекавмен, Михаило Бурца, Константин и Јован Дука, *Chronographia* VII, 209-210.

међувремену, током трајања преговора између цара и устаника, народ престонице је задобијен на страну устаника захваљујући патријарху Михаилу Керуларију⁸⁶, што је довело до абдикације и замонашења Михаила VI. Цариград је потом заузет мирним путем 31. августа од стране устаника, чему је уследило крунисање Исака Комнина за цара 1. септембра 1057. године.⁸⁷

Једном на власти, цар Исак I је унапредио саучеснике помоћу којих је и задобио власт, да би после тога спровео реформе са циљем скресавања државних расхода – попут чиновничких плата и пензија, који су од периода цара Константина VIII услед учесталих дељења дворских титула и благонаклоношћу према црквеним поседима били све већи, а често ишли и на уштрб војних издатака. Услед реформи које су задрале у већ стечено богатство појединаца и цркве, цар Исак I је врло брзо изгубио попларност владајућих слојева друштва што је у спрези са његовим лошим здрављем новембра 1059. године довело до абдикације у корист саучесника побуне и председника сената, Константина Дуке, који је крунисан за новог цара и по доласку на власт поништио све одлуке Исака I које су се тицале укидања достојанстава и фискалних мера.⁸⁸

Устанци у Тесалији и Македонији

Абдикацијом цара Исака I 1059. године, цар Константин X (1059–1067) је мирним путем преузео власт и наставио политику претходних царева која је се огледала повећавањем пореза, као и давањем државних пореза у закуп⁸⁹ како би државна благајна брзо дошла до новца који је даље употребљаван за исплаћивање бројних дворских титула, као и војске. Сходно финансијским мерама цара Константина X, у Тесалији је средином 1066. године избио устанак Словена, Влаха и Грка који су се услед грамзивости сакупљача пореза обратили угледном Ларишанину, Николици Делфину. Наиме, Николица је на прве вести о могућности устанка отишао у

⁸⁶ Константин Дука био ожењен Керуларијевом нећаком, Евдокијом Макремволитисиом, због чега је умешаност патријарха на страни устаника већа него на страни легитимног цара.

⁸⁷ *Chronographia* VII, 209-230; *Synopsis*, 449-451, 454-465.

⁸⁸ Упркос томе што је могао да прогласи брата Јована Комнина за наследника који је држао позицију *доместика* схода истока, Исак I се одлучио за Константина Дуку, чиме су потенцијално избегнути могући сукоби између две породице, будући да су Дуке у овом тренутку имали широку потпору међу владајућим друштвеним слојевима, *Chronographia* VII, 230-255; *Synopsis*, 174.

⁸⁹ Давање пореза у закуп је био мач са две оштрице, с једне стране, држава је у готовости добијала новац у износу целог пореза, а са друге стране, закупац је на датој територији убирао већи порез, што је доводило до незадовољства становништва.

престоницу да се обрати цару, али није био примљен, због чега се вратио назад у Ларису. Потом су Николици пришле вође устаника, Јован и Григорије, заједно са осталим присталицама и изразили незадовољство по питању сакупљања пореза и жеље за устанком, заједно са новопридошлим становништвом Трикале, док их је Николица одговарао од целог подухвата.⁹⁰ Николицина разборитост је пољуљала мишљење Влаха и Словена, али на даље инсистирање Грка Ларишана, идеја о устанку је превагнула, услед чега су одлучили да прогласе Николицу за главног вођу – противно његовој жељи, јер су му устаници запретили убиством, као и пљачкањем имовине и животима његове породице. Како би предупредио даље неприлике, Николица је у тајности послао писмо цару Константину X, са захтевима да се укине повећање пореза, на шта је цар и пристао, али је царев одговор стигао тек по устаничком заузећу Сервије. Предочивши испуњење устаничких захтева, Николица је позвао устанике да се врате својим кућама, али на даље инсистирање да се устанак настави, Николица је заробио вође Влаха и Ларишана са којима је отишао цару у престоницу. Преостали устаници су се вратили кућама, док је Николица прогнан у Амасију у Малој Азији, одакле се вратио тек по ступања цара Романа IV на престо.⁹¹

До новог устанка у европским деловима Царства, дошло је након пораза царских војски и губитака територија, почевши од губитка јужне Италије са падом Барија, а исто тако и услед пораза цара Романа IV у бици код Манцикерта 1071. године⁹², што је довело до грађанског рата на територији Мале Азије.⁹³ Такође, услед „грамзиве фискалне политике“ логотета Нићифорице – према речима *Скличиног Настављача*, као и због пљачкашких упада Угара на територију Срема, Београда и Ниша, поједини великаши теме Бугарске на челу са Ђорђем Војтехом, сматрали су да је био погодан тренутак да се подигне устанак којим би се ослободили ромејске власти. Како би придобили већу подршку међу властелом и народом, Војтеху је у спрези са кнезом Михаилом, владаром Дукље, одаслат Михаилов син Константин Бодин, заједно

⁹⁰ Јер би се у случају устанка отргли од царске власти и тиме навукли сукобе са царском војском, *ВИИЈ III*, 213-217; *Chronographia VII*, 253-257.

⁹¹ *ВИИЈ III*, 215-217; 254-257.

⁹² Битка код Манцикерта се одиграла августа 1071. године између снага Турака Селџука предвођених султаном Алп Арсланом и дела ромејске војске на челу са царем Романом IV, резултујући поразом Ромеја и заробљавањем цара Романа IV, *Chronographia VII*, 257-263.

⁹³ До грађанског рата је дошло услед државног удара у Цариграду који се десио након битке код Манцикерта, јер је за цара проглашен Михаило Дука, најстарији син цара Константина X, будући да су одређени политички кругови у престоници на челу са цезаром Јованом Дука гајили анимозитет према цару Роману IV, а исто тако нису знали да ли је погинуо у току битке. Сазнавши да је Роман IV жив, 1071-1072. године војске на челу са синовима цезара Јована су потукле, заробиле и ослепеле Романа IV, *Chronographia VII*, 264-283; *Synopsis*, 231-251.

са одредом од 300 војника на челу са војсковођом Петрилом. На путу ка Македонији, Константин Бодин је дочекан у Призрену од стране устаника, где су га прогласили за цара Бугара, а потом му дали име Петар (III) и позвали се на тековине Самуиловог царства, будући да је Константинов деда Стефан Војсилав био ожењен Самуиловом унуком. Примивши вести о устанку, намесник Бугарске, дукс Нићифор Карантин је окупио војску и из Скопља кренуо у сусрет побуњеницима како би се обрачунали, али услед доласка Дамјана Даласина за заменика Карантина, ромејска војска је деморалисана и као таква, претрпела је пораз.⁹⁴

Победивши царску војску, устаници су заузели Скопље, а потом се поделили у две групе. Прва група на челу са Бодином кренула је на север ка Нишу, који су и заузели, док је друга група на челу са Петрилом кренула ка југу, заузевши Охрид и Девол. До преокрета је дошло када је Петрило напао Костур у Македонији и претрпео пораз од стране заповедника тврђаве, Бориса Давида, што је довело до повлачења Петрила назад у Дукљу. Цар Михаило VII је затим послао нову војску на челу са Михаилом Саронитом који је издејствовао мирну предају Скопља од стране Ђорђа Војтеха, одакле је царска војска имала да се обрачуна са Бодином који је пљачкао околину Ниша. У међувремену, Војтех је дојавио Бодину о паду Скопља, ради чега су устаници у децембру 1072. године кренули назад ка Скопљу не би ли га поново заузели, док је Саронит са својим снагама кренуо ка Бодину. До сусрета двеју војски је дошло почетком 1073. године код места Пауни на Косову и Метохији, где су устаници поражени, а Бодин заробљен. Бодин је прво послат у Цариград, а одатле у Антиохију са Исаком Комнином⁹⁵, одакле је избављен од стране млетачких трговаца захваљујући оцу Михаилу. Војтех је по предаји Скопља такође заробљен, али је на путу до Цариграда подлегао ранама које су биле последице испитивања, док је угушењем устанка, побуњена територија препуштена пљачки од стране најамника у ромејској војсци.⁹⁶

Устанци у периоду 1076-1079. Године

⁹⁴ *ВИНЈ III*, 177-181, 237-239, 255; *Ljetopis*, 94-95; *GRS I*, 159-161; *GRS II*, 290-293.

⁹⁵ Братанац цара Исака I и други син Јована Комнина, који ће у се у периоду после 1072. године, оженили рођаком царице Марије Аланске, Иреном.

⁹⁶ *ВИНЈ III*, 181-186, 239, 255; *Ljetopis*, 95; *GRS I*, 161; *GRS II*, 293.

Са Михаилом VII на трону и замонашењем цезара Јована 1073. године услед узурпације⁹⁷ у Малој Азији, главни дворски евнух Нићифорица⁹⁸ је имао главног утицај у држави. Услед незавидне ситуације по Царство у спољној политици, узроковане губљењем територија у Малој Азији од стране Турака Селџука 1071-1077. године, као и континуираним новчаним дефицитом, Нићифорица је донео нове фискалне мере. Државним мерама је било предвиђено додатно опорезовање становништва, укидање годишњих плата на територији теме Парадунавон, конфисковање црквених имања, као и државна централизација продаје жита која се подударала са великим приливом избеглица из источних делова Царства – што је допринело појави глади. Власт цара Михаила VII је због евнухових мера губила популарност, чији су знаци почели да се показују 1076. године.⁹⁹

До првобитних сукоба против царске власти дошло је у регији теме Парадунавон 1076. године, када је становништво услед нередовних исплата субвенција прешло Печенезима, након чега је цар одаслао намесника Парадунавона, Нестора, да угуши побуну, али после извесног времена и он се придружио побуњеницима. Здруживши снаге, пљачкали су по Македонији и Тракији, да би затим дошли надомак престонице, где су од цара Михаила VII захтевали да им преда Нићифорицу – што је цар одбио, али чекајући вести, међу побуњеницима је дошло до размимоилажења, што је довело до распада и повлачења устаника.¹⁰⁰

Нови изрази незадовољства против режима Дука јавили су се 1077-1078. године, отвореним побунама два генерала. Наиме, са једне стране су услед неповерења царске владе ускраћена наименовања дуксу Драча Нићифору Вријенију, његовом брату Јовану и официру из Пафлагоније, Нићифору Васиљакису који је дошао у европске делове Царства. Сходно неприлици, Јован и Васиљакис су убедили Нићифора да се постави на чело устанка, а потом су за подухват придобили и дукса Адријанопоља, Катаклону Трахеонита и његову војску. Нићифор Вријеније се октобра 1077. године упутио из

⁹⁷ После пораза код Манцикерта, део најамних одреда под командом Нормана, Русела од Бајела, које су Ромеји одаслали 1072-1073. године да се боре против Турака Селџука, одметнуо се од царске власти, те створио сопствену кнежевину у Анатолији и прогласио претходно заробљеног цезара Јована Дуку за цара – што је довело до међусобног обрачуна легитимне власти и најамних одреда. Цео сукоб се завршио 1074. године, заробљавањем Русела од стране Алексија Комнина – трећи син Јована Комнина.

⁹⁸ Евнух Нићифорица је, попут евнуха Јована Орфанотрофа за време цара Романа III, исто тако напредовао у државној служби захваљујући својим способностима за време цара Константина X, такође и захваљујући познанству са цезаром Јованом Дуком.

⁹⁹ *Chronographia* VII, 281-287.

¹⁰⁰ Cheynet, *Pouvoir*, 389-392.

Драча ка Тракији, успут преузевши Васиلاكисове трупе из Солуна. Обећавши промоције и обезбедивши подршку градова у Тракији, устаничка војска је прогласила Нићифора Вријенија за цара у Трајанополису, након чега су кренули ка Цариграду. Истовремено са устанком Вријенија, у Тракији је дошло и до побуне становништва у Раједстосу, који су подстакнути фискалним мерама Нићифорице, порушили државна складишта жита и тиме допринели даљој потпори устаника. Улогоривши се надомак зидина престонице, устаничка војска сачињена од Франака, Варјага и романизованих Печенега, јавно је извикивала проглас Нићифора за цара, не би ли дошло до сагласја житеља престонице и издаје града. Али, издаја града је изостала јер су устаничке трупе похарале и спалиле предграђа и околна имања, што је озловољило утицајније представнике Цариграда. Видевши да долази зима, а исто тако и да нема напретка по питању предаје престонице, устаници су се повукли у Адријанопољ.¹⁰¹

Паралелно са устанком Нићифора Вријенија, дошло је и до устанка другог генерала, намесника теме Анатолика – Нићифора Вотанијата, који је услед учесталих напада Селцука у Малој Азији, послао писмо цару Михаилу VII, са садржином да се цар што пре позабави упадима Турака. Цар је негодовао искреношћу Вотанијатовог писма, што је довело до тога да се Вотанијат одметне од царске власти и прогласи за цара у јануару 1078. године. Вотанијат је окупио локалне трупе, као и најамне одреде Турака, са којима се упутио у Никеју, одакле би бродовима прешао Босфор и заузео Цариград. Упркос покушају Нићифорице да осигура подршку међу владајућим слојевима друштва, расположење у престоници је превагнуло у корист Вотанијата.¹⁰² Захваљујући општем незадовољству Нићифорициних мера и политиком Дука, свештенство, на челу са антиохијским патријархом Емилијанусом, званично је прогласило Вотанијата за цара, након чега су ослобођени затвореници са Вотанијатовим присталицама заузели царску палату и натерали цара Михаила VII да се замонаши, а Нићифор победоносно ушао у Цариград крајем марта 1078. године.¹⁰³

¹⁰¹ *ВИНЈ* III, 239-242.

¹⁰² Један од покушаја да се породица Дука додатно повеже, било је венчање Алексија Комнина и Ирине Дука – унуке цезара Јована, 1078. године, што је довело до отказивања послушности двојице Вотанијатових официра, Георгија Палеолога и Нићифора Мелисина, коју су кроз сопствене брачне везе били повезали са Комнинима. Георгије је био ожењен сестром Ирине Дука, Аном, док је Нићифор био ожењен Исаковом и Алексијевом сестром, Евдокијом Комнин, В. Станковић, *Комнини у Цариграду (1057-1185) Еволуција једне владарске породице*, Београд 2006, 17-19, 26-33.

¹⁰³ *Chronographia* VII, 287-290.

Доласком на власт, цар Нићифор III се оженио женом цара Михаила VII, царицом Маријом Аланском, поништио фискалне мере Нићифорице, а затим приступио постизању договора са Нићифором Вријенијем. Вотанијат је Вријенију понудио титулу цезара, а тиме и могућност наследства престола, али Вријеније је одбио цареву понуду, што је довело до поновног покрета устаничких снага ка Цариграду. Одговор Нићифора III, био је проглас Алексија Комнина за доместика схола запада, којем је поверио задатак да угуши побуну. До обрачуна устаничких и легитимних снага дошло је у Тракији у бици код Калабрије, резултујући поразом устаника и заробљавањем браће Вријенија, а потом и ослепљивањем Нићифора и убиством Јована 1078. године.¹⁰⁴

Обрачунавши се са устаницима Вријенија, цар је Алексију Комнину дао нов задатак, да угуши устанак *дукса* Драча – Нићифора Василакиса, који је букнуо након пораза Нићифора Вријенија.¹⁰⁵ Василакис је окупио војску из Драча и Бугарске, а исто тако и најамне одреде Франака и трупе Нићифора Вријенија које су се разбежале, и потом са војском јачине 10 000 људи, кренуо из Драча у Солун. Утврдивши се у Солуну, Василакис је примио вести о близини Алексијевог логора на ушћу Вардара у Егејско море, и кренуо му у сусрет, са циљем, да на препад порази легитимне снаге. У међувремену, Алексије је дознао за Василакисов план и сходно томе припремио сопствену замку, тако да када је Василакис у сред ноћи навалио на Алексијев логор, дочекан је спремно и устаничке снаге су разбијене, а Василакис се повукао назад у Солун. До потпуног уништења устаничког подухвата је дошло 1079. године, када је Алексије, по Василакисовом повлачењу у Солун, опсео град и захтевао да житељи предају Василакиса, у супторном, напао би град свом силом и не би показао милост према становницима. Опсађени су прихватили Алексијеве захтеве и предали Василикиса, који је на крају ослепљен по наређењу Нићифора III.¹⁰⁶

Устанак Комнина

Након угушења устанка Нићифора Василакиса 1079. године, на јесен 1080. године дошло је до устанка Нићифора Мелисина у Малој Азији, подржаног од стране

¹⁰⁴ *The Alexiad* I, 20-25; *ВИНЈ* III, 242-243; *The Deeds of Robert Guiscard* IV, 48.

¹⁰⁵ У периоду пре после побуне Нићифора Вријенија, а пре абдикације цара Михаила VII, Нићифор Василакис је постављен на позицију *дукса* Драча.

¹⁰⁶ *The Alexiad* I, 24-28; *ВИНЈ* III, 186, 242-243, 369; *The Deeds of Robert Guiscard* IV, 48.

домаћег становништва и Турака Селџука¹⁰⁷, против којег је цар Нићифор III послао војску на челу са дворским евнухом Јованом. Мелисин је поразио легитимне трупе, а потом се улогорио надомак Босфорског мореуза како би прешао и заузео Цариград. До даљег развоја ситуације у Царству дошло је на царском двору, када се поставило питање наследника престола, јер осамдесетогодишњи Нићифор III није имао потомства, а према *Алексијади* Ане Комнин, цар је хтео да заобиђе наследна права Константина Дуке¹⁰⁸ и да највишу власт у држави препусти сопственом рођаку Синадиносу. Видевши да је власт њеног сина угрожена, царица Марија Аланска је усвојила Алексија Комнина за сина, чиме је обезбедила подршку војске, али подстакнути дворским интригама¹⁰⁹, Исак и Алексије Комнин су се одметнули од царске власти.¹¹⁰

Средином фебруара 1081. године, Исак и Алексије Комнин побегли су из престонице у Тракију, где их је дочекала војска¹¹¹, да би након почетних договарања и инсистирања Алексија да Исака прогласе за цара, Исак одлучио да Алексију назује пурпурне ципеле¹¹² и самим чином придобије потврду окупљене војске и прогласе Алексија за цара. Међу присталицама Комнина нашли су се цезар Јован Дука, који је по примању вести о устанку браће Комнин, напустио своје имање и сопственим везама и ресурсима допринео снази покрета, као и Георгије Палеолог, пашеног Алексија, који се попут цезара Јована, свим средствима заложиио како би обезбедио успех устанка.¹¹³ Осигуравши финансије и прогласивши Алексија за цара, устаници су деловали брзо,

¹⁰⁷ Од тренутка сопственог устанка, Нићифор Вотанијат је имао подршку Турака Селџука, али устанком Нићифора Мелисина, изгубио је њихову подршку, чиме је директно остао без снага на истоку.

¹⁰⁸ Најстарији син цара Михаила VII и царице Марије Аланске, чија наследна права Вотанијат није хтео да узме у обзир, и поред тога што је Константин био *порфирогенит* односно да је рођен у порфиру/пурпуру. Пурпурна боја означавала је царску власт и достојанство, а назив *порфирогенит* је био резервисан за цареву/царичину децу рођену у периоду њихове тренутне владавине.

¹⁰⁹ Слуге цара Нићифора III, Борил и Герман су ковали план да заробе и ослепе Исака и Алексија Комнина, 41-43.

¹¹⁰ *The Alexiad* II, 39-43.

¹¹¹ Војска која је била сазвана зарад војне кампање ради повратка Кизика који је заузет од стране Турака, непосредно пред побуну Комнина, јер је Алексије још увек имао функцију *доместика*, *The Alexiad* II, 41-43.

¹¹² Пурпурне ципеле су биле један од симбола царске власти.

¹¹³ Цезар Јован Дука је пресрео извесног Византа који је био сакупљач пореза, притом убедивши га да му преда новац, са којим је потом унајмио један одред Турака, такође допринео самом подухвату јер је имао широко разгранату мрежу утицајних људи; док је Георгије Палеолог натоварио сву покретну имовину на магаре не би ли омогућио што већа новчана средства за устанак. Јер, иако нису били у директном сродству са Комнинима, обојица су се залагала да осигурају превласт породице Дука, у виду Ирине Дука, *The Alexiad* II, 46-47.

јер у супротном, сигурност жена¹¹⁴ које су боравиле у престоници, самим чином узурпације Комнина дошле су у опасност од заробљавања и озлеђивања од стране присталица легитимне власти. Сходно томе, устаничка војска је опсела Цариград, да би затим, цезар Јован Дука подмитио одред немачких најамника који су штитили један део зидина, и тиме осигурао пролаз за војску која је победоносно ушла у престоницу 1. априла 1081. године. По заузимању улица, осигурана је царска палата, као и флота, која је на позив Георгија Палеолога подржала акламације Ирине Дуке за царицу и Алексија Комнина за цара, и тиме ефектно ускратила прелазак Нићифора Мелисина преко Босфора и његово заузимање престонице. Ради избегавања даљих крворпролића, Нићифор III је на позив цариградског патријарха Козме, прихватио и јавно абдицирао у корист Алексија Комнина, а потом се и замонашио.¹¹⁵

Прогласом Алексија I за цара, устанак Нићифора Мелисина истоветно је неутралисан, јер је зарад породичних и фамилијарних односа одустао од подухвата даље узурпације, и заузврат, од стране Алексија I, добио град Солун на управу, као и титулу цезара. Такође, како би обезбедио власт у држави и подршку породице Дука, Алексије I је прогласио малолетног Константина Дуку за савладара¹¹⁶, а исто тако укинуо дотадашње високе дворске титуле и створио нове – *севастократора* и *паниперсеваста*.¹¹⁷ Такође, Алексије I је поставио мајку, Ану Даласин са титулом *августе*, на извршну позицију државне администрације, која је у његовом одсуству могла да одлучује о битним стварима у држави.¹¹⁸

¹¹⁴ Супруга Јована Комнина и мајка Исака и Алексија, Ана Даласин, је по одласку синова из престонице у фебруару, склонила се у цркву Свете Софије заједно са припадницама породице, како би се заштитили у случају да ток устанка пође по злу, *The Alexiad* II, 44-46.

¹¹⁵ *The Alexiad* II, 43-54; *The Deeds of Robert Guiscard* IV, 48-49.

¹¹⁶ Како би утемељио подршку, по рођењу ћерке Ане Комнин, Алексије I ју је верио за Константина Дуку 1083. године.

¹¹⁷ Увођењем нових титула, хијерархија високих звања је гласила – *август*, *севастократор*, *цезар*, и ове високе титуле су од период доласка Комнина на власт биле искључиво резервисане за блиске сроднике царске породице, тако је титула *севастократора* била додељена Алексијевом брату Исаку Комнину.

¹¹⁸ *The Alexiad* III, 55-64.

Обнова моћи Царства

Средивши прилике у престоници по заузећу власти, Алексије I је имао да се посвети инвазији Нормана на територији Драча и непосредне околине, пролећа 1081. године. Наиме, заузевши јужну Италију, Нормани на челу са Робертом Гвискардом су желели да искористе слабост Царства и запоседну нове територије, али како би предупредио њихове намере, цар Михаило VII је августа 1074. године, уговорио брак између свог сина Константина Дуке и Робертове ћерке Олимпије, која је понела ново име - Хелена.¹¹⁹ До даљег развоја односа Нормана и Царства дошло је у периоду 1078–1081. године, када су на царски престо сукцесивним узурпацијама дошли прво Нићифор Вотанијат, а потом и Алексије Комнин, чиме су потенцијална наследна права Хелене угрожена, јер је Константин Дука потиснут у страну. Осигуравши повод за даља непријатељства према Царству, Нормани су у мају 1081. године прешли из јужне Италије на територију Драча који су опсели, а по поразу царских трупа на челу са Алексијем I и заузели град у зиму 1081-1082. године.¹²⁰ Након заузећа Драча, Нормани су у периоду 1082-1084. године наставили са даљим освајачким походима у правцу Солуна, заузевши Касторију, али услед променљиве среће на бојном пољу, већи број Нормана прелази у службу Царства у виду најамника, да би се цео подухват инвазије завршио смрћу Роберта Гвискарда на Кефалонији 1085. године.¹²¹

Истовремено са инвазијом Нормана, дошло је и до даљих упада и пљачкашких похода Печенега који су се од 1076/7. године повећали услед доласка Кумана – номадског племена из Азије, који су Печенеге потискивали из регија Влашке и Молдавије. Побуном Нестора и теме Парадунавон, становништво подунавске регије је изопштено из царског система власти услед њиховог преласка Печенезима који су од периода цара Константина IX заузели територију у доњем току реке Дунав. Обрачунавши се са Норманима, Алексије I је окупио војску ради борбе са Печенезима, али током казнене експедиције 1087. године у околини Дористолона царске снаге доживљавају пораз.¹²² Након победе над Алесксијем I, уследили су даљи окршаји

¹¹⁹ *The Alexiad* I, 28, 30-32, 35-38; *The Deeds of Robert Guiscard* IV, 47-49; *Chronographia* VII, 281-284.

¹²⁰ *The Alexiad* III, 64-70, IV, 71-80; *The Deeds of Robert Guiscard* IV, 48-55; Подно зидина Драча, дошло је до отворене битке 18. октобра 1081. године, између Ромеја и Нормана, у којој су лично предвођене снаге Алексија I претпеле велики пораз, што је Норманима омогућило несметано деловање.

¹²¹ *The Alexiad* V, 81-90, VI, 95-96, 100-101; *The Deeds of Robert Guiscard* IV, 55-57, V, 58-60, 61-66.

¹²² *The Alexiad* VI 110-112.

Печенега и Византије, да би до коначног слома Печенега дошло 29. априла 1091. године на Левуниону у Тракији, када су здружене војске Кумана и Ромеја потукле Печенеге. Печенези коју су преживели борбу су потом насељени у разне територије Царства, док је у регији Подунавља поново успостављена царска власт.¹²³

Услед општих војних трвења против ромејске власти, изазване нападом Нормана и походима Печенега, Константин Бодин је после битке код Драча 1081. године, искористио заузетост царских снага и осигурао сопствену власт, како у Дукљи, тако и у околним регијама, Србије и Босне.¹²⁴ Бодин се затим устремио и на територије Царства, заједно са жупаном Рашке, Вуканом, што је довело до реакције Јована Дуке, заповедника Драча, који се успешно обрачунао и заробио Константина Бодина, а потом и послао цару у Цариград. Заробљавањем Бодина, моћ Дукље је неутралисана, док је Алексије I постигао споразум са жупан Вуканом у Липљану 1094. године, и тиме обезбедио мирнодопску политику на Балканском полуострву.¹²⁵

¹²³ *The Alexiad* VII, 113-119, 124-126, VIII, 127-134.

¹²⁴ Јер након смрти краља Михаила Војислављевића 1081. године, дошло је до међусобног превирања његових наследника у Дукљи, *The Alexiad* VIII, 134-136; *Ljetopis*, 96-97; *GRS I*, 163-165; *GRS II*, 297-299.

¹²⁵ Жупан Вукан је имао да преда 20 талаца, међу којима и своје синовце, Уроша и Стефана Вукана, *The Alexiad* IX, 137, 142-143, 149-150; *Ljetopis*, 97-99; *GRS I*, 165-169; *GRS II*, 299-301.

Закључак

Узимањем власти у своје руке, Василије II је поучен искуством из грађанских ратова након 989. године, највише војне функције држао упражњеним, јер се показало да су служиле као одскачна даска ка директној узурпацији престола. Захваљујући политици концентрисања целокупне власти у својим рукама и будући да је био на челу главних трупа Царства, Василије II до краја живота није имао даљих неприлика по престо, јер је службе и титуле делио само онима у које је имао поверења.

Затим, смрћу цара Василија II 1025. године, дошло је до постепеног повратка мултиполарности у Царству, односно до поделе власти међу осталим слојевима друштва, укључујући утицајне дворане, чиновничку и војну елиту, као и житеље Цариграда и свештена лица, јер потоњи цареви, изузев Константина VIII који је умро 1028. године, нису поседовали легитимитет Македонске династије и самим тим су били принуђени да непрекидно осигуравају подршку на разне начине, што је даље доприносило разједињености мишљења у унутрашњој политици Царства. Услед размимоилажења мишљења појединаца, као и војне и пореске политике Царства у XI веку, дошло је до бројних устанака, како народа престонице 1042. године, директних узурпација престола од стране војних официра 1043, 1047, 1057, 1077, 1078, 1079. и 1081. године и дворске камариле 1034. и 1055. године, тако и отворених народних устанака и сукоба на територији освојене Бугарске и вазалне Дукље.

У прилог целој ситуацији Царства по питању обрачуна са устаницима, на руку није ишла ни појава три нова непријатеља, Печенега, Нормана и Турака Селџука, који су услед одсуства јаких регионалних сила у пограничним деловима Византије, формирали сопствене центре моћи, из којих су даље нападали и освајали територије Царства и тиме активно допринели даљем усложњавању и сазревању односа у унутрашњој политици Византије, пре свега у Цариграду.

До коначног сазревања политичких односа у Царству дошло је изумирањем Македонске династије, прво мушких припадника 1028. године, а потом и женских 1055. године, као и доласком Пафлагонаца на власт 1034. године, који су са собом донели породични принцип владавине, али услед недовољне повезаности и губитка популарности међу главним чиниоцима друштва бивају осуђени на пропаст. Док,

захваљујући политици Комнина, до чијег периода је важила аристократија службе, односно могућност напредовања појединца на основу односа са владајућим царем, од краја XI и почетка XII века, у Византији је дошло до појаве да су све главне титуле и функције биле резервисане искључиво за најближе сроднике цара, што је довело до стварања владавине аристократије породице. Јер, међусобном повезаношћу Комнина са угледним породицама у Царству, попут Дука, Палеолога, Мелисина, осигурано је јединство на унутрашњем плану након бројних узурпација, што је потом довело и до стабилизовања ситуације на фронтовима против спољњих непријатеља у виду инвазије Нормана, навала Печенег, као и Турака Селџука.

Библиографија

Извори:

Anna Comnena: The Alexiad, trans. E.R.A. Sewter, London 2003.

Gesta Regum Sclavorum I, ed. D. Kunčer, Beograd 2009.

T. Živković, *Gesta Regum Sclavorum II*, Beograd 2009.

John Skylitzes – Synopsis of Byzantine History (811-1057), trans. J. Wortley, Cambridge 2012.

Ljetopis Popa Dukljanina, ed. V. Mošin, Zagreb 1950.

Michael Psellus: Chronographia, trans. E.R.A. Sewter, New Haven 1953.

Patrologia Orientalis Vol. 18 – Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq, trad. J. Kratchkovsky & A. Vasiliev, Paris 1924.

Patrologia Orientalis Vol. 23 – Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq, trad. J. Kratchkovsky & A. Vasiliev, Paris 1932.

The Deeds of Robert Guiscard, trans. by G.A. Loud, Palermo 1963.

Византијски извори за историју народа Југославије III, уред. Г. Острогорски – Ф. Баришић, Београд 1966.

Литература:

J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris 1996.

F. Curta, *The Other Europe in The Middle Ages 450–1450*, Boston 2008.

J.V.A. Fine, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan 1991.

P. J. Geary, *Writing History: Identity, Conflict, and Memory in the Middle Ages*, Bucharest 2012.

A. Kaldellis, *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium (955 AD to the First Crusade)*, Oxford 2017.

П. Коматина, *Србија и Дукља у делу Јована Скилице*, ЗРВИ 49 (2012).

B. Krsmanović, *The Byzantine Province in Change (On the Treshold Between the 10th and the 11th Century)*, Belgrade/Athens 2008.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959.

С. Пириватрић, *Самуилова држава*, Београд 1998.

В. Станковић, *Цариградски патријарси и цареви Македонске династије*, Београд 2003.

В. Станковић, *Комнини у Цариграду (1057-1185) Еволуција једне владарске породице*, Београд 2006.

В. Станковић, *Новелисим Константин, Михаило V и род Пафлагонаца*, ЗРВИ 40 (2003).

P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans 900-1204*, Cambridge 2000.

P. Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge 2003.

Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII век)*, Београд 2006.

Историја српског народа I, Београд 1981.

<https://www.sutori.com/story/the-byzantine-empire-a-d-325-542--i24PBxSThgtXs94vVfKwt1N2> (01.09.2021.)

[https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_of_Bulgaria#/media/File:First_Bulgarian_Empire_\(976-1018\).png](https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_of_Bulgaria#/media/File:First_Bulgarian_Empire_(976-1018).png) (01.09. 2021.)